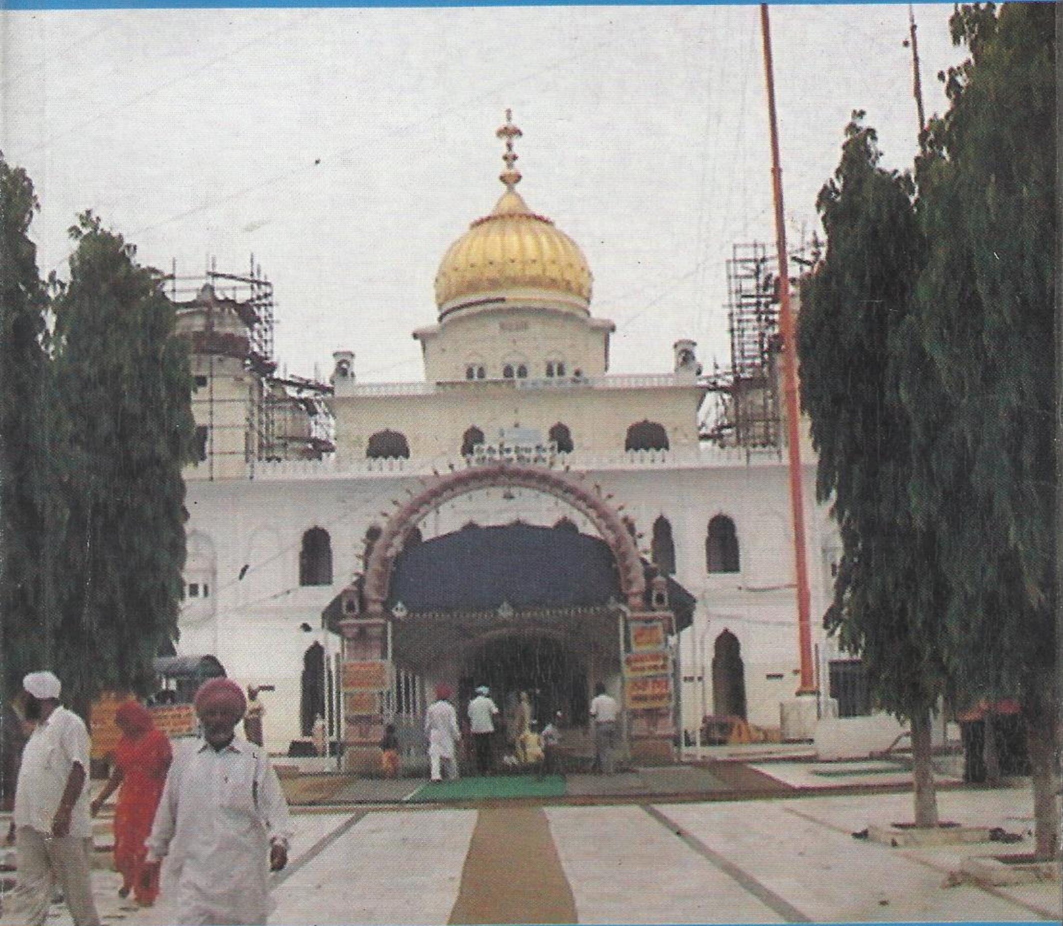
ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ

ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

Mata Gujari, Chaar Sahibzadei Chalih Muktey
Dr Harjinder Singh Dilgeer

Title photo: ***Gurdwara Fatehgarh Sahib***
Title back photo: ***Gurdwara Garhi Sahib, Chamkaur***

First Edition - 2005

ISBN 2-930247-14-2
Rs. 70/-

Published by:
The Sikh University Press
P.O. Box 36,
Waremme 4300,
Belgium.
thesikhuniversitypress@yahoo.com

Stockists in Europe from:
The Sikh University Press
347 Camden Street,
Hockley, Birmingham,
England. B18 7NY.

DTF Books
Soho Road, Handsworth, Birmingham.

Stockists in India from:
Singh Brothers
Bazar Mai Sewan,
Amritsar-143006.

ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਦੀ ਕੌਮ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ (ਸ਼ਹੀਦੀ 30 ਮਈ 1606) ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ । 27 ਸਤੰਬਰ 1621 ਦੇ ਦਿਨ ਰੁਹੀਲਾ (ਹੁਣ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ) ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਲੜੀ ਸੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਤਲੀ 'ਤੇ ਸੀਸ ਰਖ ਕੇ ਕੌਮੀ ਅਣਖ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਇਨਸਾਫ਼, ਸੱਚ ਤੇ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਜੂਝੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ, ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਪੁੱਜਣ ਤਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ਧਰਮ ਖ਼ਾਤਿਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ (ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਜੈਤਾ), ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਵੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ।

ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ, ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ (ਨੇੜੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ), ਮਲਕਪੁਰ, ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੀਰੰਦ (ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ), ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਮੁਕਤਸਰ) ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿਮਘਣੀਆਂ ਤੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ।ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ 300ਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੇ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਨੂੰ ਅਕੀਦਤ ਵਜੋਂ, ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੈ ।

(ਡਾਕਟਰ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ)

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਕੀ ਹੈ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਦਾ ਆਧਾਰ ਲਫ਼ਜ਼ ਸ਼ਾਹਦੀ (ਗਵਾਹੀ) ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ: ਕਿਸੇ ਮਕਸਦ/ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵਾਸਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਮਿਸਾਲ ਬਣਨਾ। ਯਾਨਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸੂਲ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੂਲ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟਣ ਦਾ ਐਲਾਨ-ਨਾਮਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਮਰਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ-ਮਰਦ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਗੀਦੀ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਤੋਂ ਖਿੜਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਡਰ, ਨਿੱਕੇ-ਮੋਟੇ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਸੋਚ (ਜਿਸ ਦਾ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿਰੜ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣਾ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ/ਸ਼ਾਹਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬੇਅਸੂਲੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਿਡਰਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੁਦਾਰੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਅਣਖ ਦਾ ਐਲਾਨ-ਨਾਮਾ ਹੈ। ਡਰੂ ਲੋਕ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਆਪਣੀ ਗ਼ੈਰਤ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੇਗ਼ੈਰਤੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਹਿਦ (ਗਵਾਹ) ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਬੇਅਣਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਮਿਸਾਲ (ਸ਼ਾਹਦੀ, ਗਵਾਹੀ) ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਯਾਨਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗ਼ੈਰਤ, ਨਿਡਰਤਾ ਅਤੇ ਅਣਖ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਕੀਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਜਿਸਮ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ। ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲ/ਸ਼ਾਹਦੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਿਰੜ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਹਾਸਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰੜ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਅਦਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕਾਲ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਵਾਅਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚਲਣਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਉੱਝ ਵੀ ਕਾਫਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਰੱਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁਕਾਮ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੁਆਬ (ਪੁੰਨ) ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਭਲਾ ਅਕਸਰ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਸੇ ਅਸੂਲ ਪਿੱਛੇ ਜਾਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਅਸੂਲ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਰਸਤਾ ਆਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਗੁਰੂ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੈ)। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਧਰਮ

ਦਾ ਮਾਅਨਾ ਹੈ ਫਰਜ਼। ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦੇਣਾ, ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ਿਖਰ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ। ਉਹ ਫਰਜ਼ ਤੇ ਚਲਣ ਦਾ ਸ਼ਾਹਦੀ (ਗਵਾਹ) ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਇਕ ਅਸੂਲ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਅਣਖ, ਸ਼ਾਨ, ਮਾਣ ਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਜੇਤੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਤਦਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੁਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਝੁਕਾਉਂਦਾ। ਸਿਰ ਨਾ ਝੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਜੇਤੂ ਹੈ। ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰ ਕਟਵਾ ਲੈਣਾ ਜਿੱਤ ਹੈ। ਹਾਰਦਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸੂਲ ਛਡਵਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਿੱਤ ਹੈ, ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੈ, ਹਾਸਿਲ (ਪ੍ਰਾਪਤੀ) ਹੈ, ਮੰਜ਼ਿਲ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਸੱਚ ਸਦੀਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਕਤੀ, ਮੁਕਾਮੀ, ਅਧੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੱਚ ਹੈ, ਮੌਤ ਸੱਚ ਹੈ, ਅਣਖ ਸੱਚ ਹੈ, ਗ਼ੈਰਤ ਸੱਚ ਹੈ, ਅਸੂਲ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਹਾਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਾਅ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਚੋਂ ਆਨੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਇਸਲਾਮ ਦੀ "ਕੁਰਬਾਨੀ" ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ "ਬਲੀ" ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਖਰਾ ਫਲਸਫਾ ਹੈ। ਕੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਬਲੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਬਕਰਿਆਂ, ਗਊਆਂ ਤੇ ਭੇਡਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ/ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਬਲੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਬਲੀ ਕਿਸੇ ਜਾਨਵਰ ਜਾਂ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਸ਼ਖ਼ਸ ਆਪਣੇ ਗਾਇਦੇ ਵਾਸਤੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਬਲੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਹਸਨ ਤੇ ਹੁਸੈਨ (ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਦੋਹਤੇ) ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਈਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਲੱਖਾਂ ਬਕਰਿਆਂ ਤੇ ਦੁੰਬਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀ (ਸ਼ਹੀਦੀ 30 ਮਈ 1606) ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ (ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਨੇ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਣ ਕਰ ਕੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਿੱਖਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਹਰ ਧਿਰ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। 27 ਸਤੰਬਰ 1621 ਦੇ ਦਿਨ ਰੁਹੀਲਾ ਵਿਚ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿਪਾਹੀ-ਸਿੱਖ ਸਨ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਏਥੇ ਹੀ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ (3 ਅਕਤੂਬਰ 1621), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (13 ਅਪਰੈਲ 1634), ਮਹਿਰਾਜ (16-17 ਦਸੰਬਰ 1634), ਕੀਰਤਪੁਰ (26-28 ਅਪਰੈਲ 1635),

ਫਗਵਾੜਾ (29 ਅਪਰੈਲ 1635) ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਦਰਜਨਾਂ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ, ਆਪਣੀ ਅਣਖ, ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗੁਰੂਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਮਤੀਦਾਸ ਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੇ 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਭੰਗਾਣੀ (18 ਸਤੰਬਰ 1688), ਨਦੌਣ (20 ਮਾਰਚ 1691), ਗੁਲੇਰ (18/19 ਫਰਵਰੀ 1696), ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (29 ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700), ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ (8 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 14 ਅਕਤੂਬਰ 1700), ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (16 ਜਨਵਰੀ 1704), ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ, ਮਲਕਪੁਰ, ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ (6 ਦਸੰਬਰ 1705), ਚਮਕੌਰ (7-8 ਦਸੰਬਰ 1705) ਅਤੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (29 ਦਸੰਬਰ 1705) ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਜੂਝਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਸਿਰਰੁ (ਅਸੂਲ/ਧਰਮ) ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਨ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਅਣਖ, ਖ਼ੁਦਦਾਰੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਪਿਛਲੇ 383 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ (1621 ਤੋਂ 2004 ਤੱਕ), ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਅਸੂਲ, ਅਣਖ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲ, ਗਵਾਹੀ, ਸ਼ਾਹਦੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰ ਕੌਰ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਤੀ, ਪੋਤਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪੰਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਹੰਢਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਸਤਵਾਂ ਅੰਗ, ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪੌਣੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਚੋਂ ਅਠਵੀਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ 18 ਜਨਵਰੀ 1724 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਯਾਨਿ ਅੱਠ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਯੁੱਗ ਸੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦਾ ਜਨਮ 1622 ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਸੁਭਿੱਖੀ ਦੇ ਘਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਥਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਤਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਯਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ 4 ਫਰਵਰੀ 1633 ਦੇ ਦਿਨ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਵਿਆਹ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ

(ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹਿਲ' ਵਾਲੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ।

14 ਅਪਰੈਲ 1634 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪ ਦੀ ਨਿਨਾਣ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਨੀਅਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਝਬਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਨੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਬਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ। ਪਰ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਦੇ ਪਤੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਘਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਆ ਗਏ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਦੇ ਸਹੁਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਅਤੇ ਪਤੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਆਪ ਉੱਥੇ ਰਹੇ। ਨਮਕ ਹਰਾਮ ਪੈਂਦੇ ਥਾਂ ਦੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਕਾਰਨ 26 ਅਪਰੈਲ 1635 ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਚੱਲੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ। 3 ਮਈ 1635 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਵੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹੇ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਬਕਾਲਾ (ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ) ਚਲੇ ਗਏ। (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 3 ਮਾਰਚ 1644 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਵਾਪਿਸ ਬਕਾਲਾ ਆ ਗਏ। ਬਕਾਲਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ. ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੈਂਟਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਨੂੰ ਆਈ ਖੜੋਤ ਨੂੰ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਵੀ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਤਕਰੀਬਨ 12 ਸਾਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਕਾਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਧੀਰ ਮੱਲ ਵੀ ਬਕਾਲਾ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਤਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਦਸਵੰਧ ਆਪ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

1656 ਵਿਚ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਯੂ.ਪੀ. ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਯੂ.ਪੀ., ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਚਲਣ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਜਾਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਨਾ ਭਰੀ ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

9 ਜੂਨ 1656 ਦੇ ਦਿਨ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਪਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪੂਰਬ (ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ, ਆਸਾਮ) ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਚਲ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ: (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਮਹਲ ਛਟੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਾ, ਸੋਢੀ ਖਤਰੀ, ਵਾਸੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਰਗਣਾ ਕਹਿਲੂਰ, ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਤੇਰਾਂ, ਅਸਾਢ ਪਰਵਿਸ਼ਟੇ ਗਿਆਰਾਂ ਯਾਤਰਾ ਜਾਨੇ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀ। ਗੈਲੋਂ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਈ ਇਸਤਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕੀ, ਮਾਤਾ ਨੇਤੀ ਜੀ ਆਈ, ਇਸਤਰੀ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਕੀ, ਮਾਤਾ ਹਰੀ ਜੀ ਆਈ, ਇਸਤਰੀ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਕੀ, ਬਾਵਾ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ ਤੇ ਬਾਵਾ ਅਲਮਸਤ ਆਏ, ਚੇਲੇ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਕੇ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਆਈ, ਇਸਤਰੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੀ। ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਲਾਲ ਚੰਦ ਸੁਭਿੱਖੀ ਕਾ, ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਹ ਮੱਲ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਖੋਸਲੇ ਕਾ, ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਪਦਮ ਰਾਇ ਹਜਾਵਤ ਚੌਹਾਨ ਕਾ, ਦਰੀਆ ਦਾਸ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜਲਾਨੇ ਪੁਆਰ ਕਾ, ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਪੁਆਰ ਬਲਉਂਤ ਕਾ, ਚਉਪਤਿ ਰਾਇ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਪੈਰਾ ਰਾਮ ਛਿਬਰ ਕਾ। ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਫਕੀਰ ਆਏ॥

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਣਾ ਜੀਂਦ)

ਇਸ ਦੌਰੇ ਦੌਰਾਨ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ (ਨਾਨਕੀ) ਜੀ ਅਤੇ ਪਤਨੀ (ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ) ਵੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਆਪ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਮਲਕਪੁਰ, ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ, ਲਖਨੌਰ, ਪਿਹੋਵਾ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵਗੈਰਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਉੱਤਰ ਖੰਡ (ਮੌਜੂਦਾ ਉਤਰਾਂਚਲ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਉਹ 29 ਮਾਰਚ 1657 ਦੇ ਦਿਨ ਕਨਖਲ ਤੇ ਮਾਇਆਪੁਰ (ਹੁਣ ਹਰਿਦੁਆਰ) ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਨਾਲ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਉਤਰ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਥਰਾ, ਆਗਰਾ, ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ

ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਆਗਰਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਪਰ ਸਿੱਖ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਹੀਰ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਸਾਲ ਉੱਤਰ ਪਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਵਹੀਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪ੍ਰਯਾਗ (ਹੁਣ ਅਲਾਹਾਬਾਦ) ਤਕ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ 19 ਅਪਰੈਲ 1661 ਦੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰਯਾਗ (ਅਲਾਹਾਬਾਦ) ਵਿਚ ਸਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋ ਫੇਰ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਯਾਗ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪ 21 ਜੂਨ 1661 ਦੇ ਦਿਨ ਕਾਸ਼ੀ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਕਾਸ਼ੀ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਬਿਹਾਰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਦੌਰੇ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਪੂਰਬ ਵਲ ਆਪ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਗਯਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਭਰਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਸਬਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕ ਜੈਤਾ (ਜੈਤ ਰਾਮ) ਸੇਠ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਸੇ ਨਗਰ ਪਟਨਾ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਪਾਟਲੀ ਪੁਤਰ ਦੀ ਥੇਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ) ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਭਰਾਣ ਵਾਸਤੇ ਗਯਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਵਾਹਿਸ਼ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਟਨੇ ਚਲਣ ਦੀ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਰਜ਼ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਅਤੇ ਵਹੀਰ ਸਮੇਤ ਪਟਨਾ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਆਪ ਕੁਝ ਦਿਨ ਭਾਈ ਜੈਤ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹਿ ਚੰਦ ਮੈਨੀ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਪੈਰ ਭਾਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੈਤ ਸੇਠ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਹੁਣ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਸਜਣ ਲਗ ਪਏ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਪਰ ਫਿਰ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ।

ਬਰਸਾਤਾਂ ਦਾ ਮੌਸਮ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬੰਗਾਲ, ਆਸਾਮ ਤੇ ਕਾਮਰੂਪ ਵਲ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ 18 ਦਸੰਬਰ 1661 ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। (ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ 22 ਦਸੰਬਰ 1666 ਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਸਿੱਕੇਬੰਦ ਸੋਮੇ ਅਤੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ 1661 ਨੂੰ ਹੀ ਸਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ)। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਮਿਲੀ ਜਦੋਂ ਉਹ 1662 ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪਟਨਾ ਨਗਰ ਵਿਚ ਵਾਪਿਸ ਪੁੱਜੇ। ਅਗਲੇ

ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ 1662 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ 10 ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਨਾਲ ਰਖਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੈਤ ਰਾਮ ਸੇਠ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਫਤਹਿ ਚੰਦ ਮੈਨੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਵੀ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇਣ। ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਸਾਥ ਕੁਝ ਦੇਰ ਹੋਰ ਮਿਲਿਆ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬਣੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਰੌਣਕ ਬਣੀ ਰਹੇ ਤੇ ਸਤਸੰਗ ਚਲਦਾ ਰਹੇ। (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ)। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ (ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ) ਅਤੇ ਚਉਪਤਿ ਰਾਇ (ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਵਹੀਰ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਚਲ ਪਏ।

ਅਕਤੂਬਰ 1662 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਗਯਾ, ਸਸਰਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ, 3 ਜਨਵਰੀ 1663 ਦੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰਯਾਗ (ਅਲਾਹਾਬਾਦ) ਪੁੱਜੇ। ਪ੍ਰਯਾਗ, ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ), ਆਗਰਾ ਤੇ ਮਥਰਾ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਚੌਦਾਂ ਮਹੀਨੇ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਗੰਗਾ ਤੇ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਆਪ 21 ਮਾਰਚ 1664 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ (ਗੁਰੂ)ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ। (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ 24 ਮਾਰਚ 1664 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਆਪ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ (ਜੀਂਦ, ਧਮਤਾਣ) ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਾ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਅਪਰੈਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਬਕਾਲਾ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਮਗਰੋਂ 30 ਮਾਰਚ 1664 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤਿ-ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖ 11 ਅਗਸਤ 1664 ਦੇ ਦਿਨ ਬਕਾਲਾ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਰਸਮ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਾਪਿਸ ਬਕਾਲਾ ਆ ਕੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਖ਼ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੇ ਖੇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਜੰਗਲ ਦੇਸ (ਜ਼ੀਰਾ, ਮੋਗਾ, ਡਰੋਲੀ) ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਗਏ ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂਸਰ ਸਰੋਵਰ ਖੁਦਵਾਇਆ। ਇੱਥੋਂ ਆਪ ਧਮਤਾਨ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਧਮਤਾਨ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ। ਇੱਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੀਪ ਚੰਦ ਦੇ

ਮਰਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਆਪ ਦੀਪ ਚੰਦ ਦੀ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸੈਂਟਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾ ਮੰਨੇ ਪਰ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਨਗਰ ਵਸਾਉਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। 19 ਜੂਨ 1665 ਦੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ (ਜੋ ਹੁਣ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ) ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਆਪ ਫਿਰ ਧਮਤਾਨ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਇਕ ਦਿਨ ਨੇੜਲੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਹੇਠ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਪੁਤਰ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਿਰਜ਼ਾ) ਦੇ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ ਤੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਅਖੀਰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੀ ਕੈਦ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਿਹਾਈ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਫਿਰ ਪੂਰਬ (ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ, ਆਸਾਮ) ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਪਏ।

ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹਰਦੁਆਰ ਗਏ। ਆਪ 21 ਅਪਰੈਲ 1666 ਦੇ ਦਿਨ ਹਰਦੁਆਰ ਵਿਚ ਸਨ। (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ 22 ਨਵੰਬਰ 1666 ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਅਪਰੈਲ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹਰਦੁਆਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਨ ਪਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਨ)। ਹਰਦੁਆਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਥਰਾ, ਆਗਰਾ, ਇਟਾਵਾ, ਕਾਨਪੁਰ, ਪ੍ਰਯਾਗ, ਬਨਾਰਸ, ਸਸਰਾਮ, ਗਯਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਟਨਾ ਪੁੱਜੇ। ਆਪ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਪੜਾਅ ਕਰਦੇ ਗਏ ਸੈਂਕੜੇ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। 1666 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਮਰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਚਉਪਤਿ ਰਾਇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ।

1667 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਆਸਾਮ ਦੇ ਹੋਰ ਨਗਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ, ਰਾਜਾ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਮੈਨੀ, ਭਾਈ ਜੈਤ ਰਾਮ, ਭਾਈ ਚਉਪਤ ਰਾਇ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਰਾਇ, ਭਾਈ ਚੈਨ ਸੁਖ, ਭਾਈ ਮੁਰਲੀ ਧਰ, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਦਾਸ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਗਤ ਵਾਸਤੇ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਇੱਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਸੁਭਿਖੀ ਵੀ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਭਣੇਵੇ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਸੰਬਰ 1669 ਤਕ ਪੂਰਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ

ਪਟਨਾ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖ਼ਤ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਾਰਚ 1670 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸਤੇ ਚਲ ਪਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਵੱਖਰਿਆਂ ਇਕ ਵਹੀਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਬਕਾਲਾ ਜਾਂ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਯਾਗ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅੰਬਾਲਾ ਰਾਹੀਂ ਪਿੰਡ ਲਖਨੌਰ ਪੁੱਜੇ। ਇੱਥੇ 28 ਅਗਸਤ 1670 ਦੇ ਦਿਨ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਨੇ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜ਼ਮਰੂਦੀ ਰੰਗ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਲਖਨੌਰ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਕਾਲਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਤੰਬਰ 1670 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 1672 ਤੱਕ, ਡੇਢ ਸਾਲ ਆਪ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਮਾਰਚ 1672 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਤਿਆ। ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਉਭਰੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੋਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਚਉਪਤਿ ਰਾਇ, ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਵਗੈਰਾ ਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਮਹਾਨ ਪਤਨੀ, ਮਹਾਨ ਮਾਂ, ਮਹਾਨ ਭੈਣ ਤੇ ਮਹਾਨ ਧੀ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਭਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਢੁਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਣਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਦਰੀ ਨਾਥ, ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ, ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ, ਹਰਦੁਆਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਆਸਰੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਅਖ਼ੀਰ ਉਹ ਇਕ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਕੋਲ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਲੈ ਚਲਣ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ) ਦੀ ਓਟ ਲਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ 16 ਮੁੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ 25 ਮਈ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਪੁੱਜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ) ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਆਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਬੇ-ਆਸੇ ਨਹੀਂ ਮੋੜਾਂਗੇ।" ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਰਾਹੀਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਕ ਪੁਜਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਚ ਬੁਲਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 8 ਜੁਲਾਈ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੌਂਪੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਆਪ 11 ਜੁਲਾਈ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਤੋਂ ਚਲ ਪਏ। 12 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਮਲਕਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸੀਰੰਦ (ਹੁਣ ਸਰਹੰਦ) ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੀਰੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੱਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬੜੇ ਆਲਮ, ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਭੇਜੇ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੂੰ 16 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਮਿਲੀ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ (ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਊਦਾ ਰਾਠੌਰ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਰਾਮ ਦਿਲਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਪੁੱਜੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਮੌਜੂਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕੀਤਾ।

ਪਤੀ ਦੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਰੂਹ ਵਿਚ ਨਮੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਾਸਤੇ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਹਰ ਮੁਹਿੰਮ, ਹਰ ਫੈਸਲੇ, ਹਰ ਔਕੜ ਵਿਚ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਜੂਨ 1677 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ (ਜੀਤ ਕੌਰ) ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਮਾਂ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਲਗ ਪਈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਨਿੱਕੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਨਾ ਲਗ ਸਕਿਆ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੌਰਾਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜਦ ਛੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ) ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ

ਕਰ ਦੇਣ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਨਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ। ਇੰਜ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਪਰ ਮਾਤਾ ਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ (ਮਾਤਾ) ਸੁੰਦਰੀ (ਮਗਰੋਂ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ) ਨਾਲ 3 ਅਪਰੈਲ 1684 ਦੇ ਦਿਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਨੇ (ਮਾਤਾ) ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਨਿੱਕੀ ਭੈਣ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੋਵੇਂ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਨਾਲ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ

ਮਾਰਚ 1685 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਹਨ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅਪਰੈਲ 1685 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। 26 ਜਨਵਰੀ 1687 ਦੇ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੋਤੇ (ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 1688 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਮਹਿਲ ਵੀ ਫਿਰ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ।

ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਮੁੜ ਆਉਣ ਤੋਂ ਦੋ ਕੂ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਹਤਯਾਬ ਹੋ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਹੁਣ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋਈ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਨੇ 14 ਮਾਰਚ 1691 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਲੇਠੇ ਬੇਟੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰ ਦੇ ਹੋਰ ਬੇਟੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ: ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ 17 ਨਵੰਬਰ 1696 ਨੂੰ ਅਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ 26 ਫਰਵਰੀ 1699 ਦੇ ਦਿਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਚੋਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵੀ ਸੁਣਾਈਆਂ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀਤ ਕੌਰ ਫੇਰ ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ 5 ਦਸੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਟੁਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਉਂਞ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਰਾਂ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਕਾ ਅਤੇ ਮਾਂ-ਮਹਿੱਟਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵਧੇਰੇ ਰਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲਈ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਵਧੇਰੇ ਭਰਦਾ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਨਿੱਕੇ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੋਂ ਧਰਮ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

1703 ਦੀ ਦਸੰਬਰ ਤਕ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਖੂਬ ਰੌਣਕਾਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀਆਂ ਉੱਥੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਜਨਵਰੀ 1704 ਵਿਚ ਫਿਰ ਵਿਗੜ ਗਿਆ।

ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਦਾਦੀ ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ (ਮੌਤ 1691) ਤੇ ਪਿਤਾ ਭੀਮ ਚੰਦ (ਮੌਤ 1692) ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਹੇ। ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਰਾਜੇ ਦਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ 29 ਅਗਸਤ 1700 ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਤੇ ਵੀ ਤਿੰਨ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਬਸਾਲੀ ਦੇ ਰਾਜੇ (ਜੋ ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ ਦਾ ਜੀਜਾ ਸੀ) ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਇਸ ਹਰਕਤ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਿਆ। ਪਰ 1703 ਵਿਚ ਸਲਾਹੀ ਚੰਦ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ, ਉਸ ਨੇ 16 ਜਨਵਰੀ 1704 ਦੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਰੋਪੜ ਦੇ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਆਖਰੀ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਬਣਾਈ। ਇਹ ਆਖ਼ਰੀ ਹਮਲਾ 6-7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ 7 ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (ਅਤੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ) ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਾਂ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਨਗਰ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ-ਪਾਣੀ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਘਾਹ ਤੇ ਚਾਰਾ ਵੀ ਮਿਲਣੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੱਠ ਛੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਏਨੀ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਿਗੜ ਗਈ। ਪਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਅਖ਼ੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫੈਸਲੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤਕਰੀਬਨ ਖਾਲੀ ਹੱਥ 5-6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਪਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਾਰੇ ਪੰਜ ਕੂ ਸੌ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜ-ਛੇ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਦੋ ਨਿੱਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੋ ਸੇਵਕਾਂ (ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਭਿੱਖੀ) ਨਾਲ 100 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸਨ ਜੋ ਵਿਚਕਾਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਜੱਥੇ (ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ

ਊਦੈ ਸਿੰਘ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਨ ਤੇ ਦੋ ਜੱਥੇ (ਇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ) ਪਿੱਛੇ ਸਨ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਹੀਰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲੰਘ ਕੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਫ਼ੌਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਊਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਈਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਪਿੰਡ ਝੱਖੀਆਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਆ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਅਤੇ ਝੱਖੀਆਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਘਮਾਸਾਣ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ, ਸਣੇ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਡੇਢ ਕੂਸੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ 100 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮਲਕਪੁਰ ਕੋਲ ਮੋਰਚਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 100 ਵਿਚੋਂ 99 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ, ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਚੁਕ ਕੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ (ਛੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ) ਲੈ ਗਏ (ਜਿੱਥੇ 8 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਉਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ)।

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ

6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਦੁੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਸੁਭਿੱਖੀ ਸੀ (ਜੋ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ)। ਉਧਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਇੰਞ ਹੀ 35-40 ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜਣ ਵਾਸਤੇ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫੇਰੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ)। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀ ਚੌਧਰੀ ਬੁਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਦਿਕ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਸੰਗਤ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਕੋਈ ਟਾਂਵਾਂ-ਟਾਂਵਾਂ ਘਰ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ ਨੂੰ

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਦੋ ਸੇਵਕ 6 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੁੰਮਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ (ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਸੰਦ ਸਨ) ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ ਲੈ ਗਏ। (ਬਹੁਤੇ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਂ ਦਾ ਰਸੋਈਆ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਕਈ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ ਲੈ ਗਿਆ)।

ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਰਸੋਈਏ ਗੰਗੂ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਚ ਗੰਗੂ ਸੀ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀ? ਜੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਉੱਥੇ ਰਸੋਈਏ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ? ਕੀ ਸੰਗਤਾਂ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੀਆਂ? ਕਿਤੇ ਗੰਗੂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਕਿ ਲੰਗਰ ਸਿਰਫ਼ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਤਵਾਰੀਖ਼ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ) ਸਹੇੜੀ ਪੁੱਜੇ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਘਰ ਠਹਿਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੋਹਰਾਂ ਵਾਲੀ ਥੈਲੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਚੋਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੋਰਿੰਡਾ ਪੁਲੀਸ ਚੌਕੀ (ਜੋ ਉੱਥੋਂ 3-4 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੀ ਹੈ) ਜਾ ਕੇ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਿੰਡਾ ਥਾਣੇ ਦੀ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। (ਹੁਣ ਇਸ ਹਵਾਲਾਤ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ)। 8 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀਰੰਦ (ਹੁਣ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ) ਪਹੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਬੁਰਜ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦਸੰਬਰ ਦੀਆਂ ਠੰਡੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਉਂਞ ਹੀ ਅੱਧਾ ਕੁ ਮੁਰਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬੁਰਜ ਦੀ ਈਮਾਰਤ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਕੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਢੁਹਾ ਕੇ ਪੱਥਰ ਲੁਆ ਕੇ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਦੋਹਾਂ ਨਿੱਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾ ਛੱਡਣ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦਿਤੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਪਲੇ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਧਰਮ ਨਾ ਛੱਡਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਦਾਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਧਰਮ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦਾ ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ

ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ਰਅ (ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ) ਮੁਤਾਬਿਕ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਤੀਰ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ (7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ) ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਚੋਂ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਨਾਹਰ ਖਾਂ (ਜੋ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੌਜ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸੀ) ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਪਠਾਣ ਹਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣ ਬਦਲਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਚੌਧਰੀ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੱਪ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸੱਪ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਫੇਹਣਾ ਹੀ ਵਾਜਿਬ ਹੈ। ਇਸ ਭੜਕਾਹਟ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਵੀ ਦਿਤਾ। (ਇਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 11 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ)। 12 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੰਧ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਢਹਿ ਗਈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਅਜੇ ਜਿਊਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਗਰਦਨਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬਰਫ਼ੀਲੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸੀ। ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧ ਉਮਰ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ, ਜੋ ਭੁੱਖਣ-ਭਾਣੀ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਜੀਬ ਲੇਖਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾ ਜਰ ਸਕੇ ਤੇ ਸਾਹ ਛੱਡ ਗਏ ("ਸੁਆਸ ਤਿਆਗ ਗਏ")। ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀਰਾ ਚੱਟ ਕੇ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ੁਦਕਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੇਖਕ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਹੀਰਾ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਾ ਗਏ, ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਦੂਜਾ, ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਗਰਦਨਾਂ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਕੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾਲ ਹੀਰਾ ਚੱਟਣ ਤੇ ਜੀਅ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦੋਂ ਸੁਆਸ ਨਾ ਤਿਆਗੇ ਤੇ ਹੁਣ ਖ਼ੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰਨ ਤੇ ਜੀਅ ਕਰ ਪਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪਰਚਾਰ ਕਈ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਵਲੋਂ ਸਸਕਾਰ

ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਸੇਠ ਟੋਡਰ ਮੱਲ (ਇਹ ਅਕਬਰ ਵਾਲਾ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਕਰੋੜੀ ਸੀ) ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ (ਯਾਨਿ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ) ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਸਤੇ (ਮੌਜੂਦਾ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵਾਲੀ) ਥਾਂ ਮੁੱਲ ਲਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ 13 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਕੌਣ ਸੀ

ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਦੋ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਅਕਬਰ ਦਾ ਕਾਬਲ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਕਰੋੜੀ, ਫੌਜਦਾਰ, ਨਾਜ਼ਮ ਸੀ। ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਏ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ 100 ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੇ 200 ਪਿਆਦਾ ਫ਼ੌਜ ਰਖਣ ਦਾ ਹੱਕ ਸੀ ਜੋ ਵਧਦਾ ਵਧਦਾ 1648 ਵਿਚ 2000 ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਤੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹਾਸਿਲ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ)। 1650 ਵਿਚ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਹੇਠ ਸਰਹੰਦ, ਦੀਪਾਲਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਸੂਬੇ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ 50 ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਆਈ ਤਾਂ ਟੋਡਰ ਮਲ ਨੇ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲੈ ਲਈ। ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਜਿਸ ਮਹਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਾਂ 'ਜਹਾਜ਼ੀ ਹਵੇਲੀ' ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਖੰਡਰ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਮਕਬਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੋਤੀ ਮਹਿਰਾ

ਇਕ ਸੋਮੇ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੋਤੀ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦਾ, ਜੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਸਪਲਾਈ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਦੁੱਧ ਪਿਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਲੇਖਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਕਿ ਐਨੇ ਪਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਖਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮੋਤੀ ਮਹਿਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਰਸੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਦੇ ਰਹਿਮ ਸਦਕਾ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਦਿਆਲ ਪੁਰੀ

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਦਿਆਲ ਪੁਰੀ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸਾਧੂ ਵੀ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਕ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੇਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਦਿਆਲ ਪੁਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਕੀ ਮੇਰਾ ਡੇਰਾ ਵੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ?" ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਿਰਫ਼ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਤਬਾਹ ਕਰਨਗੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ (ਤੇਰਾ ਡੇਰਾ ਬਚਿਆ ਰਹੇਗਾ)। ਇਸ ਦਿਆਲ ਪੁਰੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ (ਇਹ ਆਮ ਖਾਸ ਬਾਗ਼ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਹੈ)। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਮਸੀਤ ਜਾਂ ਮਕਬਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੇੜਨਗੇ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੇਖ਼ ਅਹਿਮਦ ਸੀਰੰਦੀ, ਸਦਨਾ ਕਸਾਈ, ਉਸਤਾਦ ਸ਼ਗਿਰਦ ਦਾ ਮਕਬਰਾ, ਲਾਲ ਮਸਜਿਦ ਅੱਜ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਸੀਤ ਜਾਂ ਮਕਬਰੇ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਇੱਟ ਤਕ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਯਕੀਨ ਨੂੰ ਚੋਟ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 26 ਜਨਵਰੀ 1687 ਦੇ ਦਿਨ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੁਸਤ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ । ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ, ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ।

12 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ 23 ਮਈ 1699 ਦੇ ਦਿਨ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨੂਹ ਪਿੰਡ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੂੰ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ) ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ । 29 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ । ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮੋਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 15 ਮਾਰਚ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਬਜਰੂੜ ਪਿੰਡ ਗਏ । ਬਜਰੂੜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਜਰਾਂ ਅਤੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੇ ਦੜਪ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ । ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ 7 ਮਾਰਚ 1703 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ

ਪਿੰਡ ਬੱਸੀ ਕਲਾਂ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਕੋਲੋਂ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ।

ਭੱਟ ਵਹੀ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਤਾਰਾ ਕੌਰ ਨਾਲ 17 ਨਵੰਬਰ 1704 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ 9 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਇਕ ਬੇਟੇ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾਂ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਆਪ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਤਨੀ ਇਸ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਥੋਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। 5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਜਥੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਾ ਕੇ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਤੋਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰੋਪੜ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਰੋਪੜ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਲਕਪੁਰ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ 6 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਲੈ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ 7 ਦਸੰਬਰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਬੰਧੀ :

"ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਿਲ ਦਸਮੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਾ ਬੰਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੀ, ਸੂਰਜਬੰਸੀ ਗੋਸਲ ਗੋਤਰਾ ਸੋਢੀ ਖਤਰੀ, ਬਾਸੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪਰਗਨਾ ਕਹਿਲੂਰ ਕਾ ਬਿਵਾਹ ਤਾਰਾ ਬਾਈ ਬੇਟੀ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਸੇ ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਹਟ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਕੇ ਦਿਵਸ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਮੇਂ ਹੂਆ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਕੜਾਹੀ ਕੀ....

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣੀ)

(ਅ) ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਬੇਟੇ ਦੇ ਜਨਮ ਸਬੰਧੀ :

ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿਲ ਦਸਮੇਂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਾ, ਬੰਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕੀ, ਸੂਰਜਬੰਸੀ ਗੋਸਲ ਗੋਤਰ, ਸੋਢੀ ਖਤਰੀ, ਬਾਸੀ ਅਨੰਦਪੁਰ, ਪਰਗਨਾ ਕਹਿਲੂਰ ਸੰਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀਂ ਕੇ ਦਿਹੁੰ ਆਗਰਾ ਨਗਰੀ, ਪਰਗਣਾ ਮਥੁਰਾ, ਭਾਈ ਸ਼ਰਧਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮੋਹਕਮ ਦਾਸ 'ਗੁਲਾਟੀ' ਅਰੋੜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਮੇਂ ਹੂਆ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਕੜਾਹੀ ਕੀ, ਅਥਿਤ ਗਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਕੋ ਮਾਨਾ।

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣੀ, ਖਾਤਾ ਹਜਾਵਤ ਆਬਿਆਨੋਂ ਕਾ)

ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕੁਰਖੇਤਰ ਵਿਚ "ਪੰਡਤ ਮਹੇਸ਼ ਦੱਤ ਪੁੱਤਰ ਪੰਡਤ ਸ਼ੰਕਰ ਦਾਸ" ਦੀ "ਵਹੀ ਸੋਢੀਆਂ" ਦੇ ਸਫ਼ਾ 605 ਤੇ ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

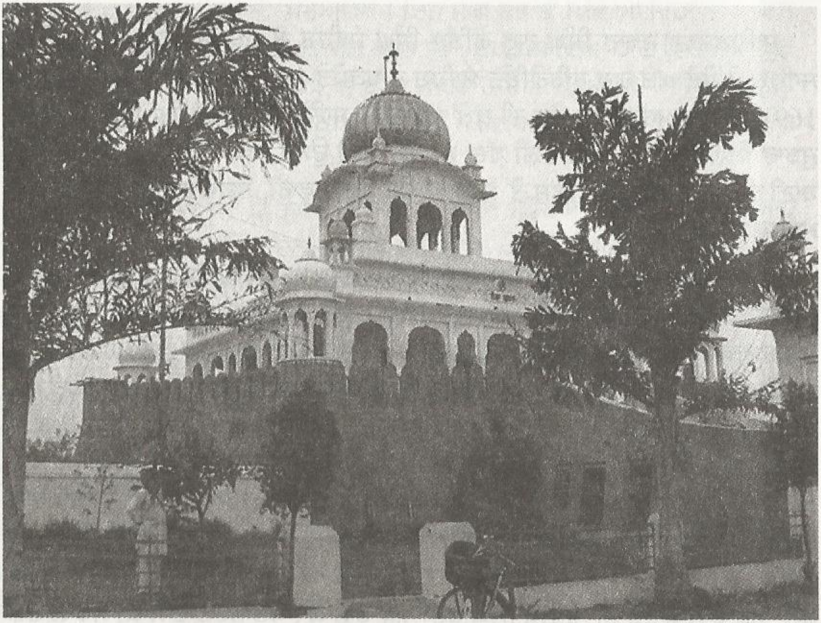
"ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕੇ। ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ (ਸੂਰਜ ਮੱਲ) ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਾ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਾ। ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ, ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਬੇਟੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਮਾਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਮਾਈ। ਮਾਈ ਕੁਸ਼ਾਲ ਕੌਰ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਨ ਆਈ। ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੋ।"

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 14 ਮਾਰਚ 1691 ਦੇ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਹੁਤ ਦਿਮਾਗ਼ੀ ਬੱਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ, ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ।

5-6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 7 ਦਸੰਬਰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਜਦ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਸਬੰਧੀ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਵ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ : "ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਹੱਲ ਦਸਮੇਂ ਕਾ... ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਤੀਜ, ਵੀਰਵਾਰ ਦਿਹੁੰ....ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ... ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਅੜੂ ਰਾਮ ਕਾ, ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਅੜੂ ਰਾਮ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਕੇ, ਮੁੰਝਾਲ ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਮੁਕਾਮ ਚਮਕੌਰ, ਪਰਗਣਾ ਰੋਪੜ, ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਗੈਲ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਇ ਗਏ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੁਰਜ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮੁਕਤਸਰ ਤਕ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

ਜਦੋਂ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਹਾਲਾਤ ਬੜੇ ਦਰਦਨਾਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਕੁ ਸੌ ਸਿੱਖ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਇਕ ਮੁੱਠ ਛੋਲਿਆਂ ਜਿੰਨੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਖਾ ਲਏ ਸਨ। ਪਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ (ਜੋ ਰਾਜਾ ਰਤਨ ਰਾਏ ਨੇ ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ) ਵੀ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਭੁੱਖ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ ਤੇ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ, ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਨਿਕਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅੱਗੇ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਠੰਡ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਘੱਟ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਬੈਠੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਦਲ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇਗਾ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 500 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸਨ : ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ (ਪਤਨੀ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਲੰਗਰ ਦੀ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ) ਤੇ ਬੀਬੀ ਸੁਭਿੱਖੀ (ਪਤਨੀ ਭਾਈ ਦੂਨਾ ਸਿੰਘ ਤਖਣੇਟਾ) ਜੋ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

5-6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 460 ਸਿੱਖ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਵਹੀਰ ਬਣਾ ਕੇ ਚੱਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੀ ਰਹਾਂਗੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ 460 ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਈ ਇਸ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, **ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ** ਦਾ ਲੇਖਕ, ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ (**ਗੁਰ ਪਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼**) ਵਗੈਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ ਨਹਿ ਲਿਖ ਦੇਵੇਂ । ਭਾਰ ਭਰੋਸਾ ਗੁਰ ਪਗ ਲੇਵੇਂ ।

(ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ)

ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਆਦਿਕ ਪੰਚੇ । ਪੰਚੋ ਮੁਕਤੋ ਸਿੱਖੀ ਸੰਚੇ ।

ਦਸ ਸਿਖ ਰਹੇ ਤੀਸ ਸਿੱਖ ਔਰ । ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਭੱਟ ਮੌਰ ॥ 31 ॥

ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਤਬ ਲਿਖਯੋ । ਅਪਰ ਸਭਨ ਲਿਖ ਦੀਨ ਸੁ ਪਿਖਯੋ ।

(ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰੁਤ 6, ਅੱਸੂ 30)

ਪਾਂਚ ਪਿਆਰੇ ਮੁਕਤੇ ਪਾਂਚ । ਅਪਰ ਤੀਸ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਰਾਜ ।

ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਭ ਸੂਰੇ । ਲਿਖ ਬੇਦਾਵੇ ਨਾਹਿ ਇਨ ਰੂਰੇ ।

(ਗੁਰੂ ਪਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫ਼ਾ 496)

ਸਿੱਖ ਚਾਲੀ ਸਿਦਕ ਗੁਰੂ ਕਾ, ਹੋਰ ਖਾਲਸਾ ਘਰ ਕੇ ।

ਗੁਰੂ ਅਭੁਲਾ ਮਾਤਾ ਖਾਲਸੇ ਕਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ।

ਸਭਨਾਂ ਲਿਖ ਦੀਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਬਿਨਾ ।

(ਸੌ ਸਾਖੀ, 57ਵੀਂ ਸਾਖੀ)

(ਪ੍ਰੋ: ਪਦਮ ਸੰਪਾਦਿਤ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੌ ਸਾਖੀ' ਦੀ 54ਵੀਂ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੀ ਹੈ ।)

ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੈਨਾਪਤਿ (ਗੁਰ ਸੋਭਾ), ਜਿਸ ਨੇ 1709 ਵਿਚ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ, ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਗਰ ਤਿਆਗਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਹਾਂ "ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਆਈ" ਚਿੱਠੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਈਆਂ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਅਕਸਰੀਅਤ ਦੀ ਰਾਇ ਸੀ ਕਿ ਨਗਰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਨਗਰ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤੋਰਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ 40 ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਉਹ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ :

ੳ) **ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ**

1. ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ
2. ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ
3. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
4. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ

5. ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ

ਅ) **ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ**

6. ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ
7. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ
8. ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ
9. ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ
10. ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ

ੲ) **ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ**

11. ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ
12. ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ
13. ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ
14. ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ
15. ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ

ਸ) **ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ**

16. ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ
17. ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ

ਹ) **ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਪਰਿਵਾਰ**

18. ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ
19. ਭਾਈ ਵੀਰ/ਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਭਰਾ)
20. ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ)
21. ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ)

ਕ) **ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ**

22. ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ (ਅਖੌਤੀ ਪਛੜੀ ਜਾਤ)
23. ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ (ਅਖੌਤੀ ਪਛੜੀ ਜਾਤ)

ਖ) **ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ**

24. ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਜੈਤਾ)
25. ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ (ਛੀਂਬਾ)

ਗ) **ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ**

26. ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਸ਼ਹੀਦ)
27. ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੱਤ (ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦਾ ਭਰਾ)
28. ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਪੁਰੋਹਿਤ (ਜਾਤੀ ਮਲ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਪੋਤਰਾ)

ਘ) **ਹੋਰ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ**

29. ਭਾਈ ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ
30. ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ੌਰੀਆ (ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ)
31. ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ
32. ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ
33. ਭਾਈ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ
34. ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ
35. ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ
36. ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ
37. ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ
38. ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ
39. ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ
40. ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ

ਇਹ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ 460 ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਚੌਹਾਂ ਸਾਬਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਢਾਲ ਬਣ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਹੀਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੱਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਹੀਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮੋੜ ਲੰਘ ਕੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਹੀਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਅੱਗੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੰਘ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਪੁਜੀਸ਼ਨਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 100 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਰੋਪੜੋਂ ਆ ਰਹੀ ਨਵਾਬ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 50 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਵ੍ਹੀ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਜੈਤਾ) ਨੂੰ

100 ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਪੈਗ਼ਾਮ ਦੇ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਨਾ ਰੁਕੇ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ । ਇੰਨੇ ਵਿਚ 100 ਕੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਦੂੰਨਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਸੁਭਿੱਖੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ (ਰੋਪੜ ਨੇੜੇ) ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿਦਕ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਣੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦਾ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹਨੇਰਾ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਹ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਛੱਡ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ 37 ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ । ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਪਰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ (ਰਾਮ) ਦੱਤ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਦੂਜਾ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੰਤੀ ਦਾਸ), ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ । 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰੁਕੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਲ 47 ਸਿੰਘ ਸਨ (37 ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਮੁਕਤੇ, 8 ਨਵੇਂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ) । ਸੱਤ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ 47 ਵਿਚੋਂ 37 ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੱਤ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਵੱਲ ਗਏ । ਇਹ ਪੰਜ ਸਨ: ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਪੁਰੋਹਤ, ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ । 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਅੱਠ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ 40 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ :

1. ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ 2. ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ 3. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਤਿੰਨ ਪਿਆਰੇ) 4. ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ 5. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ 6. ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ 7. ਭਾਈ

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ 8. ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ (ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ) 9. ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ 10. ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ 11. ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ) । 12. ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ) । 13. ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ । 14. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ) 15. ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ 16. ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ) । 17. ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ 18. ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ 19. ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ 20. ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 21. ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ 22. ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ 23. ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ 24. ਭਾਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ 25. ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ 26. ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ 27. ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ (ਦੂਜਾ) 28. ਭਾਈ ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ 29. ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ 30. ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ 31. ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ 32. ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ 33. ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ 34. ਭਾਈ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ 35. ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ 36. ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ 37. ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ 38. ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ 39. ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ 40. ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ।

ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਹਨ । ਪਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚੀਆਂ ਸਹੀ ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ।

ਮੁਕਤਸਰ (ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ) ਵਿਚ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ 40 ਹੀ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ 40 ਮੁਕਤੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾਂ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ: ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ, ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ (ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਗ਼ੈਰਾ । ਇਹ ਨਾਂ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਦੇ ਹਨ । ਉਂਵ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਨਾਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇੰਵ ਹੀ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਸਹੀ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਗ਼ਲਤ ਹਨ । ਮੈਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 40-40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਸਹੀ ਨਾਂ (ਚੋਖੀ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਮਗਰੋਂ ਲੱਭ ਕੇ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ) ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਅੱਗੇ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 1 ਅਕਤੂਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਆਲੋਵਾਲ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਚ ਗੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ 40 ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਵਿਚੋਂ 19 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਮਿਲ ਸਕੇ ਹਨ ?

1. ਭਾਈ ਸਹਿਜ ਸਿੰਘ 2. ਭਾਈ ਡੋਗਰ ਸਿੰਘ 3. ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 4. ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (ਇਹ ਚਾਰੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਜੱਗੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਪਦਮਾ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਭਾਈ ਕਊਲ

ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ) 5. ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ, 6. ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ 7. ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ 8. ਭਾਈ ਨਰਬਦ ਸਿੰਘ, 9. ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 10. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ 11. ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ (ਸੱਤੇ ਭੱਟ) 12. ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਛਬੀਲਾ) 13. ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ) 14. ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ) 15. ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ) 16. ਭਾਈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਿੰਘ 17. ਭਾਈ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ 18. ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ (ਤਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪੋਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮਾ, ਪੜਪੋਤੇ ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਮਾਂਡਨ) 19. ਭਾਈ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ (ਬੇਟਾ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ 21 ਹੋਰ ।

ਇੰਵ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਚਾਲੀ-ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 40 ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਚਮਕੌਰ ਦੇ 40 ਮੁਕਤੇ ਸਨ । ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਸਾਕਾ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਮਗਰੋਂ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ । ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਤਾਂ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਤਕ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਨੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਝੱਖੀਆਂ (ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ) ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਟੀ, ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਦੀ ਪੋਤੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਮਾਂਡਨ ਦੀ ਪੜਪੋਤੀ ਸੀ । ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਾਦਾ, ਚਾਚੇ ਤੇ ਕਈ ਚਚੇਰ ਭਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਖ਼ੈਰਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ । ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ, ਪੋਤਾ ਭਾਈ ਪਦਮਾ ਅਤੇ ਪੜਪੋਤਾ ਕੌਲ ਦਾਸ ਚੌਹਾਨ ਰਾਜਪੂਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ, ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡਿਉਢੀ-ਬਰਦਾਰ ਸਨ। ਉਹ 13 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੇ । ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ । ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ । ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

5-6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਵੀ ਉਸ ਵਹੀਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ । ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਇਹ ਕਾਫ਼ਲਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੱਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਲੰਘਣ ਮਗਰੋਂ ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ, ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਉੱਥੇ ਪੁੱਜਿਆ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 100 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਛੱਡ ਲਏ ਤਾਂ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕੇ । ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਫੇਰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਰਾਜਪੂਤ ਸ਼ੇਰਨੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਿਪਾਹੀਆਂ

ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ । ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ.। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰ ਤੇ ਇਕ ਦਾਸੀ ਸੁਭਿੱਖੀ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ-ਇਕ ਔਰਤ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਇਕ ਦਾਸੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਵਹੀਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ।

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"......ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਗੌਤਮ ਗੋਤਰੇ ਰਾਠੌਰ ਉਦਾਨੇ, ਜੀਤਾਨੇ, ਗਾਮ ਲਾਡਵਾ, ਪਰਗਨਾ ਥਨੇਸਰ, ਗਾਮ ਸੋਧਰਾ ਪਰਗਨਾ ਵਜ਼ੀਰਾ ਬਾਦ..... । ਭਿੱਖਾਂ ਦੇਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਪੋਤੀ ਰਾਮੇ ਕੀ ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਦਿਨ ਸਤ ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ ਨੰਗਲ ਗੁਜਰਾਂ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਏਕ ਘਰੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਰਨ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੀ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੋਹਰਾਂ ਵਾਲੀ, ਸਫ਼ਾ 92)

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਜੈਤਾ)

"ਰੰਘਰੇਟ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬੇਟਾ" ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਝੱਖੀਆਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ (ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਆਗਿਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਭਾਈ ਦੁੱਲਾ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਰੰਘਰੇਟਾ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਖੌਤੀ ਪਛੜੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਦਿਲਵਾਲੀ ਮੁਹੱਲੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ 'ਚੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਗੁਰੂ ਦਾ ਬੇਟਾ" ਆਖ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ । ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਉਹ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਹੋ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ । ਆਪ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ।

5-6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਕਾਫ਼ਲਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸੌ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿੰਡ ਝੱਖੀਆਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ-ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਕਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਬੜੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਸਨ, ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਗੋਲੀ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ" ਆਖ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਇਹ ਲੜਾਈ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੌ ਦੇ ਸੌ ਸਿੰਘ, ਇਕ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਪਤਨੀ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ (ਤੇ ਬੇਟੀ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ) ਸਮੇਤ, ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ** ਵਿਚ ਇੰਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਆਗਿਆ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਦੂੱਲੇ ਕਾ...ਬਾਸੀ ਦਿੱਲੀ, ਮੁਹੱਲਾ ਦਿਲਵਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ, ਸੌ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਗੈਲ ਲੈ, ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਦੂਜ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਕੇ ਤੀਰ ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ, ਬੇਟਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਾ....ਰਾਣੇ ਕੀ ਫ਼ੌਜ ਦਸ ਘਰੀ ਜੂਝ ਕੇ ਮਰਾ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਭਾਣੇ ਕਾ ਖਾਬਿੰਦ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਨਾ ਜਨਮ ਸਉਰੈਗਾ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਇਸ ਇੰਦਰਾਜ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ 10 ਘੜੀਆਂ, ਯਾਨਿ 240 ਮਿੰਟ (4 ਘੰਟੇ) ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਨਾ ਵੱਜਦੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਘੰਟੇ ਹੋਰ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ! ਆਫ਼ਰੀਨ!!

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ:

ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰੰਘਰੇਟੜੋ, ਰਣ ਮਹਿ ਪਵੈ ਨਿਸੰਗ।
ਮੂਹੋ ਮੂਹ ਤਲਵਾਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਟੁਕ ਮੂਲ ਨ ਮੋੜੈ ਅੰਗ ॥2॥

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫ਼ਾ 283)

ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ 1706 ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ (ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ) 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਪਰਮਾਰ-ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1665 ਦੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਮਰੋਂ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰੀ ਕਈ ਸਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ 2 ਮਾਰਚ 1693 ਦੇ ਦਿਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ ਸੀ:

> ਅਨੰਦਪੁਰ ਕੇ ਮਲਹਾਨ ਰੁਪਉਂ ਸੇ ਮੂੰਡ ਭਟੋਂ ਕਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ।
> ਕੀ ਬਧਾਈ ਚਿਤ ਬਚਿਤ੍ਰ ਉਦੇ ਬਿਆਹ ਕੀ,
> ਸਾਲ ਸਤ੍ਹਾਂ ਸੈ ਪਚਾਸ ਸੀ ਬਿਤਾ।
> ਮੈਂਹਗੇ ਮੋਲ ਕਰਹੈ ਹੈ ਦੀਏ, ਮੁਰਕੀ ਬੱਚ ਕੱਨੀ ਔ ਬਾਲਿਤਾ
> (ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਆਪ ਦੇ ਘਰ 7 ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ: ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ, ਅਜੂਬ ਸਿੰਘ, ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ 12 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਚਪੜ-ਚਿੜੀ (ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ) ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਬਾਘ ਸਿੰਘ 28 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ 22 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੈ ਰਾਮ ਤੋਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ 9 ਮਾਰਚ 1696 ਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ, ਦਲੇਰ, ਸ਼ੇਰਦਿਲ ਅਤੇ ਜੰਗਜੂ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ-ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। 29 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਸਵਾ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ

ਦਾ ਜਥਾ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਿ ਹਾਰ ਮਗਰੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ 30 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਗੰਮਗੜ੍ਹ ਅਤੇ 31 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਲਿਕ੍ਰਿਆ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸ਼ਿਕਸਤ ਖਾਧੀ। ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਨਾ ਟਲੇ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦਾ ਮਾਮਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਆ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਰਛੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ।

15 ਮਾਰਚ 1701 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਬਜਰੂੜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਗੁੱਜਰਾਂ ਅਤੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਸੀ। 7 ਮਾਰਚ 1703 ਦੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਬਸੀ ਕਲਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਨਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਬਰ ਜੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਛੁਡਵਾਇਆ ਸੀ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਾਫ਼ਲਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ 50 ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 51 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਫੇਰ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪਹਾੜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ 51 ਦੇ 51 ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟਵਾ ਕੇ ਰੋਪੜ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਲ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ (ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ) ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹੀਰੋ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ "ਜਥੇਦਾਰ" ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਈ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ੀ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਅਕੀਦਤ ਭਰਿਆ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਰਾਜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਆਇ ਕੈ, ਹੁਣ ਹੋਈਆਂ ਬਹੁਤ ਗੁਬਾਰੀਆਂ।
ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਰਾਹ ਦੇ ਫਿਰ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ 9 ॥
ਘੋੜਿਆਂ ਪਾਈਆਂ ਪਾਖਰਾਂ ਸਿੰਘ ਲਏ ਸੰਜੋਇ।

ਰਣ ਨੂੰ ਵਾਗਾਂ ਚਾਈਆਂ, ਹੋਣੀ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਇ ॥ 1 ॥
ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਿਆਂ ਬਰਛਿਆਂ, ਕਹੁ ਆਖ਼ਰ ਪਾਈ ।
ਜਿਸ ਮਿਲ ਮਾਰੇ ਸੂਰਮੇ, ਕਹੁ ਕਿਥੈ ਜਾਈ ।
ਮਾਰੇ ਵਿਚ ਭੁੱਕਲ ਦੇ, ਦੇ ਹੱਥ ਸਫ਼ਾਈ ।
ਸਿਰ ਕੱਟੇ ਵਾਂਗੂ ਤੂੰਬੜੇ ਕੀ ਅੱਤ ਚਲਾਈ ।
ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪਾਈ ॥ 10 ॥

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫ਼ਾ 281-820, ਐਡੀਸ਼ਨ 1980)

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ (ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਭਰਾਵਾਂ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਉਚੇਚਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1703 ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜੇ "ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਫਰਜੰਦ ਖਾਨ-ਜ਼ਾਦ" ਹਨ । ਜੋ ਸੰਗਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਗੀਆਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇਗੀ ।"

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ"** ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

"ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਰਾਇ ਕਾ, ਚੰਦਰਵੰਸ ਭਾਰਦੁਆਜੀ ਗੋਤਰਾ ਪੁਆਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਕਾ ਬੰਝਰਉਤ ਜਲਹਾਨਾਂ, ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਦਿਹੁੰ ਸਾਤ ਗਏ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਪਚਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਕੇ ਗੈਲ ਲੈ, ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਪਰਗਨਾ ਭਰਤਗੜ੍ਹ, ਰਾਜ ਕਹਿਲੂਰ, ਆਧ ਘਰੀ ਦਿਹੁੰ ਨਿਕਲੇ, ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਦੀਪ ਚੰਦ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਕਾ, ਬੰਸ ਕਲਿਆਨ ਚੰਦ ਕੀ, ਚੰਦੇਲ ਗੋਤਰਾ ਰਾਜੇ ਕੀ ਫੌਜ ਗੈਲ, ਬਾਰਾਂ ਘਰੀ ਜੂਝ ਕੇ ਮਰਾ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ, ਕਰਸਿੰਧੂ, ਪਰਗਨਾ ਸਫ਼ੀਦੋਂ ਕਾ)

ਭੱਟ ਵਹੀ ਦੀ ਐਂਟਰੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਘੰਟੇ (12 ਘੜੀਆਂ=288 ਮਿੰਟ) ਦੇ ਕਰੀਬ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਏਨੇ ਸਖ਼ਤ ਜਾਨ ਸਨ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ । ਜੇ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਘੰਟੇ ਹੋਰ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ !

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1663 ਦੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ

ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ, ਦਲੇਰ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦ ਇਨਸਾਨ ਸਨ । ਆਪ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਏਨੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ ਕਿ ਕਈ-ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਲੜ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ।

ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਨਾਗਨੀ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਉਸ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਹਾਥੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਪਿਸ ਭੱਜ ਗਿਆ ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ "ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ ਮਰਨ" ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੋਰਿਆ । ਇਹ ਵਹੀਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੱਕ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਭਾਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤੀਰ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰੋਪੜ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਉਧਰ ਹੀ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ । ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਪਿੰਡ ਮਲਕਪੁਰ ਰੰਘੜਾਂ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਮਲਕਪੁਰ ਆਖਦੇ ਹਨ) ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੜਪ ਮੁਕਾਮੀ ਰੰਘੜਾਂ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਭੇਜੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੀ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੌ ਦੇ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆ ਤੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ । ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਪਿੱਛੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਥੋਂ 6 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਇਥੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ । ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਦੀ ਬੇਟੀ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਏਨੇ ਗਹਿਰੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬਚ ਨਾ ਸਕੇ । ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ

ਦਿਨ ਹੋਈ । ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਸਾ ਸਿੰਘ ਗਹੂਣੀਆਂ-ਸੈਣੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਤਰਖਾਣ ਨੇ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ । ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ** ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :

"ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤਰ ਪੁਆਰ, ਬੰਸ ਬੀਂਝੇ ਕਾ ਬੰਝਰਉਤ, ਜਲ੍ਹਾਨਾ, ਬਲਉਂਤ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਸੰਮਤ 1762 ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਦੂਜ ਕੋ, ਮਲਕਪੁਰ 'ਰੰਘੜਾਂ' ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਰੰਘੜਾਂ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਘਾਇਲ ਹੋਇ ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਚਉਥ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਗਈ, ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਮੇਂ ਸੁਆਸ ਪੂਰੇ ਹੂਏ । ਸੁਦਾਗਰ ਕੀ ਪਤ ਗੁਰੂ ਰਾਖੀ, ਇਸ ਕੀ ਬੇਟੀ ਮੁਮਤਾਜ ਕਾ ਸਤ ਰਹਾ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ)

ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਪੋਤਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ.... ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਦੂਜ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਮਲਕਪੁਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਪ੍ਰਗਨਾ ਰੂਪੜ, ਰੰਘੜਾਂ ਗੈਲ ਜੁਧ ਮੇਂ ਘਾਇਲ ਹੋਇ, ਗਾਮ ਕੋਟਲਾ ਪ੍ਰਗਨਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਰਹਾ । ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਚੌਥ, ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਰੈਣ ਗਈ, ਸੁਆਸ ਪੂਰੇ ਹੋਏ । ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਕੀ ਪਤ ਗੁਰੂ ਰਾਖੀ, ਏਸ ਕੀ ਬੇਟੀ ਕਾ ਸਤ ਰਹਾ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬੇਟੀ, ਜੋ ਬੱਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਵਾਨ ਨਾਲ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਵਲੋਂ ਫ਼ੌਜ ਤੋਂ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬੋਲੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਾਵੰਦ (ਪਤੀ) ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਉਮਰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਵਾ (ਵਿਧਵਾ) ਵਜੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤੀ । ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਈ ਮੁਮਤਾਜ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ । ਮਾਈ ਮੁਮਤਾਜ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਜ਼ਾਰ ਬੜੀ ਪਿੰਡ (ਜੋ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 20 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ) ਦੀ ਇਕ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ । ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਮਾਈ ਮੁਮਤਾਜ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

(ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ) । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ 13 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਚਪੜ-ਚਿੜੀ (ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ) ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ) ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਬੜੀ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦੇ

ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਨਿੱਘੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਬੋਲਿਆ ਚਿਤ੍ਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਰਣ ਹੋਲੀ ਖੇਲਾਂ ਜਾਇ ਕੈ ।
ਪਹਿਲਾਂ ਖੰਡਾ ਝਾੜਨਾ, ਰੁਸਤਮ ਦੇ ਸਿਰ ਕੜਕਾਇ ਕੈ ।

(ਵਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫ਼ਾ 258, 1980 ਦੀ ਐਡੀਸ਼ਨ)

ਬਰਛਾ ਮਾਰਿਆ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਉਠਾਏ ।
ਰਣੋਂ ਕੇ ਹਾਥੀ ਭੱਜ ਕੈ ਫਿਰ ਰਾਜੀਂ ਪਾਏ ।12।

ਬਰਛਾ ਸਿੰਘ ਬਚਿਤਰ ਦਾ ਮੁੱਲ ਮਹਿੰਗੇ ਹੋਇਆ ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫ਼ਾ 274)

ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇਰੀ ਬਰਛੀ ਰੋਸ਼ਨ, ਤੇਰੀ ਸਾਂਗ ਝਰਮਲ ਕਰੈ ।
ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਥੀ ਰਿਪੁ ਥਰ ਥਰ ਕਾਂਪੈ, ਤੇਰੀ ਪਰਬਤ ਹਲਕ ਪਰੈ ।

(ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਭੱਟ ਦਾ ਦੋਹਾ ਭਾਈ ਭਾਗੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 1706 ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ । 1706 ਵਿਚ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਜੇਠ ਮਹੀਨਾ ਦੋ ਵਾਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਇਹ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਤਾਂ 5 ਮਈ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਜਾਂ 3 ਜੂਨ ਨੂੰ)

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : "ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ"।)

ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ

ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ

7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘ ਸਨ।

ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਹ ਅਖੌਤੀ ਪਛੜੀਆਂ ਜ਼ਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਇ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ (ਇਕ ਥਾਂ ਕੋਠਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਅਸਤਬਲ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ 47 ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹੀਂਦੇ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਪੈਦਲ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਵਜਹ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੌਂ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਚਮਕੌਰ ਵਾਸੀ ਨੇ ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਰੋਪੜ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਇਹ ਫ਼ੌਜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਟੁਰਨ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਸ 'ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਇਸ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਹ ਫ਼ੌਜ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ 48 ਸਿੰਘ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 10 ਲੱਖ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਸੀ। ਉਂਞ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 10 ਲੱਖ ਬੰਦੇ ਆ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਲੰਬੇ ਚੌੜੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋਣਗੇ? ਦੂਜਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਰੋਪੜ ਦੇ ਨਵਾਬ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਤਾਂ ਕੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਕੁਲ ਫ਼ੌਜ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਦੋ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਲਫ਼ਜ਼ **"ਦਹ ਲਾਖ"** ਦਾ ਮਤਲਬ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਅੰਤ ਫ਼ੌਜ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ 47 ਸਨ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੀ ਪਰ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਬੜੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 8-8 ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਨੂੰ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਖੜਕਾ-ਦੜਕਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਗਈ । ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਢਾਲ ਬਣ ਕੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹੇ । ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਖੜੇ ਹੋਏ ।

ਸਰਹਿੰਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਦਮ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਮ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਰੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਰੋਪੜ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਮੁਖੀ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਫੜ ਕੇ ਡਟ ਗਿਆ । ਉਹ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਯੋਧਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਯਕੀਨਨ ਕਈ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦੇਣੇ ਸਨ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਾਂਪਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਤੀਰ ਸਿੱਧਾ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਵੱਲ ਚਲਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਥਾਇੰ ਹੀ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਟੁੱਟ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ । ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਨਚਲਾ ਪਠਾਣ ਉਥੋਂ ਨਾ ਹਿਲਿਆ । ਉਸ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਪਠਾਣ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਉੱਤੇ ਚਲਾਏ ਕੁਝ ਤੀਰ ਬੇਅਸਰ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਖੜੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਠਾਣ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ, ਉਹ ਪਠਾਣ ਵੀ ਕੋਈ ਮੰਨਿਆ ਯੋਧਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬਚਾਏ ਤੇ ਉਲਟਾ ਕਈ ਪਰਤਵੇਂ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤੇ । ਇਸ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਪਠਾਣ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਦਸੰਬਰ 1705 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ । ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਘਿਰ ਗਏ ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ

ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ 460 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ 45 ਸਿੰਘ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਜੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਡਿਊਟੀਆਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰਕ ਹਮਲੇ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਸੂਤ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਖ਼ੀਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਯੋਧੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 7 ਮਾਰਚ 1668 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ, ਪੜਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਪਰਮਾਰ ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਰਾਏ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੌਥੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਨਕ ਦਾਸ ਤੋਂ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ 39 ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਨੂੰ **ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ** ਆਖ ਕੇ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਤ ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਟੁਰੇ ਅਤੇ

ਕੀਰਤਪੁਰ ਲੰਘ ਕੇ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਪੁੱਜੇ । ਇਥੋਂ ਆਪ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ । ਇਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਦੋ-ਦੋ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਟਿੱਡੀ-ਦਲ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ । ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਈ ਘੜੀਆਂ ਖ਼ੂਬ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਹੀ ਅਤੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ । ਦੁਸ਼ਮਣਾ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਦਿਆਂ-ਉਤਾਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਿਤਾ ਦਿੱਤੀ । ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਪਿਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੜਾ ਨਿੱਘਾ ਪਿਆਰ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ "ਖ਼ਾਸ ਫ਼ਰਜ਼ੰਦ" (ਬੇਟੇ) ਐਲਾਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ (ਖ਼ਤ) ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਫ਼ਰਜ਼ੰਦੇ ਖ਼ਾਸ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਕਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਵੇਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ, ਬੇਟੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੇ...., ਪੋਹ ਦਿਨ ਆਠ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ ਚਮਕੌਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਪਰਗਨਾ ਰੋਪੜ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਗੈਲ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਰਣ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ । ਗੈਲੋਂ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬੇਟੇ ਅੜੂ ਰਾਮ ਕੇ, ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤ੍ਰ ਮੁੰਝਾਲ, ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਮਾਰੇ ਗਏ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਬਿੰਜਲਉਂਤੋ ਕੀ ਖਾਤਾ ਜਲ੍ਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ (ਪਰਮਾਰ) ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ (ਜਨਮ 17 ਜੂਨ 1772) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ । ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਰਜਨਾਂ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ । ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਸਨ । ਆਪ ਭਾਈ ਲਖੀ ਰਾਏ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਦੋਹਤੇ ਵੀ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇਸ

ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਪੰਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆਂ ਸੀ ਤੇ ਅਜਬ ਦਾਸ ਤੋਂ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ 1700 ਤੇ 1704 ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ।

ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ । 5 ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ । ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਫ਼ਲਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੱਕ ਮਹਿਫ਼ੂਜ਼ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਅਤੇ ਮਲਕਪੁਰ ਰੰਘੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਿੱਖ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਪਈ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ 250 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ 2 ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ । 6 ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੱਟਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ । 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਣੇ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ, ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ ਅਤੇ 35 ਹੋਰ ਸਿੱਖ) ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਭਾਈ ਬੁਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਉਨੀਂਦੇ, ਭੁੱਖ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਜੇ ਥਕਾਵਟ ਲਾਹ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਜਰਨੈਲ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 47 ਸਾਥੀ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਸਰਹਿੰਦੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਚਿਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਸਿੱਖ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦੋ-ਦੋ ਸਿੱਖ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਬੈਚਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਤੁਰਕ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ 'ਫ਼ਰਜ਼ੰਦੇ-ਖ਼ਾਸ'

ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ-ਸ਼ੁਦਾ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਡਾਲੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਚਾਰ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ । ਅੱਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵੀ ਚਲੀ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ (ਜਨਮ 10 ਜਨਵਰੀ 1677) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਰਾਇ ਯਾਦਵ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਦੋਹਤੇ ਸਨ । ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਥਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਭਰਾਵਾਂ (ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਜਬ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਪੰਜੇ ਭਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਦਲੇਰ ਤੇ ਜਾਂ-ਬਾਜ਼ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਹਰੀ ਸਨ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਾਇਬ ਚੰਦ ਤੋਂ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਰ ਹਮਲੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਸਨ ।

1705 ਵਿਚ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਬਚੇ ਹੋਏ 500 ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । 5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ, ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ ।

ਉਸੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਆਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਇਹ ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਪਈ । ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਸਿਰਫ਼ 47 ਸੀ ਤੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦੋ-ਦੋ ਸਿੱਖ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੱਡੀ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਅ-ਸਾਂਵੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਲਿਆ । ਆਪ ਦਾ ਜਿਸਮ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ, ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਮਿਹਰ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ੰਦੇ-ਖ਼ਾਸ ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । (ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : ਜੀਵਨੀ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ) ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ । ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਸੀ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਤਗੜੇ ਜਵਾਨ ਤੇ ਜੰਗਜੂ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਅਕਸਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ **"ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ"** ਆਖ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰ ਕੇ ਪਹੁ-ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨੰਗਲ ਗੁਜਰਾਂ (ਹੁਣ ਨੰਗਲ ਸਰਸਾ) ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ । ਏਨੇ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਅਤੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 37 ਮੁਕਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ । ਇਥੋਂ ਇਹ ਵਹੀਰ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ।

7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ 47 ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਸਿੰਘ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ, ਗੋਤਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਦਾ, ਬੰਝਰਉਤ, ਰਦਉਤ, ਜਲਹਾਨਾ, ਬਲਉਤ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਗੈਲ ਆਧ ਘਰੀ ਦਿਨ ਖਰੇ, ਚਮਕੌਰ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਪਰਗਨਾ ਰੋਪਰ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਹਸਠ, ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਤੀਜ ਕੋ, ਸਾਮ੍ਹੇਂ ਮਾਥੇ ਰਨ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ, ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਬੇਟੇ ਅੜੂ ਕੇ, ਪੋਤੇ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਕੇ, ਬੰਸ ਠਾਕਰ ਕਾ, ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤਰੇ ਮੁੰਝਾਲ ਦਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਾਰੇ ਗਏ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਜਲਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਆਪ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਦੇ ਚਾਰੇ ਬੇਟੇ (ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਤੇਗ਼ਾ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਅਤੇ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਅਜੇ ਵੀ ਦੁਨੇਰਾ ਤੇ ਕਲੀਚਪੁਰ ਪਿੰਡਾਂ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ

ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬਾਘਾ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਊਦਾ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਛੀਂਬਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਦੇ 'ਦਿਲਵਾਲੀ' ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਥੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਗਏ ਲੋਕ ਵੀ ਉਥੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਵਾਰੀ ਏਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਉਹ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਰਾਏ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਸੰਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਲਬ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਜਰਿਮ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਰਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਣੇ-ਚੁਣੇ ਮਸੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਨਿਕਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਨਾਨੂੰ ਰਾਮ

ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਰਾਮ, ਭਾਈ ਊਦਾ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਆਗਿਆ (ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਜੈਤਾ) ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਗਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਰਾਮ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਚੌਥੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਰਾਮ ਤੋਂ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ, ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤੀ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਉਹ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰੋਪੜ ਦੇ ਰਸਤੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿਰਫ਼ 47 ਸਿੱਖ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਬਹੁਤੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ ਵੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ 31 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਅਗੰਮਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਬੇਟੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1734 ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ (ਚੌਹਾਨ), ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ, ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ, ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ

ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਟੱਬਰ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾਸਾਨੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ-ਪੰਜ, ਛੇ-ਛੇ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੱਬਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ 'ਨੱਚਣਾ' ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਵਤਸ-ਚੌਹਾਨ ਗੋਤ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਸੋਧਰਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਵਜ਼ੀਰਾ ਬਾਦ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਬੁਰਜੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਹਾਜਲ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਬਾਈ ਹਾਜਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਉਦੈ ਕਰਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਉਦੈ ਕਰਨ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪਰਮੰਨੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਨ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ "ਦਬੁਰਜੀ ਉਦੈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ" ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਕਰਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਅੰਬੀਆ ਸਨ । ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "ਅੰਬੀਆ ਹਜਾਵਤ" (ਭਾਈ ਹਾਜਲ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ 'ਚੋਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ 'ਹਜਾਵਤ' ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ) ਵਜੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਅੰਬੀਆ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਅੰਬੀਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਕੌਲਦਾਸ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ । ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕੌਲ ਦਾਸ ਉੱਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਰਿਹਾਈ ਮਗਰੋਂ 27 ਜਨਵਰੀ 1620 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕੌਲ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਪਦਮਾ ਵੀ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ । ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਥੋਂ ਆਪ ਇਕੱਠੇ ਕਲਾਨੌਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਪੁੱਜੇ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਪਦਮਾ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਕੌਲਦਾਸ ਹਜਾਵਤ) ਵੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਕਲਾਨੌਰ ਆਏ ਸਨ ।

ਕਲਾਨੌਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਇਕੱਠੇ ਗਏ । 28 ਦਸੰਬਰ 1620 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ "ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ" (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਪੁੱਜੇ । ਇਸ ਦਿਨ, ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਰਿਹਾਈ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ' ਆਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕੌਲਦਾਸ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਅੰਬੀਆ ਹਜਾਵਤ) ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ । ਭਾਈ ਕੌਲਦਾਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨਾ ਵੀ ਅਕਸਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨਾ ਵੀ ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । 26 ਅਪਰੈਲ 1635 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਇਆ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋਈ । ਦੂਜੇ ਦਿਨ, 27 ਅਪਰੈਲ 1635, ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨਾ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ । ਦੁਸ਼ਮਣ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨਾ ਵੀ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਦਰਜ ਹੈ :-

"ਕਿਸ਼ਨਾ ਬੇਟਾ ਕਉਲੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਅੰਬੀਏ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਉਦੈ ਕਰਨ ਕਾ, ਬਤਸ ਗੋਤਰ ਚਾਹਮਾਨ, ਆਠ ਮੇਂ ਸੇ ਕੁਰਾ ਹਜਾਵਤ ਆਂਬਿਆਨਾ, ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਬਾਨਮੇਂ, ਬੈਸਾਖ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਤੀਸ, ਸੋਮਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਪਾਇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ,

ਪਰਗਣਾ ਜਲੰਧਰ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝਿ ਕਰ ਮਰਾ । ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਭਾਣੇ ਕਾ ਖਾਵਿੰਦ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਹਜਾਵਤੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਕੋਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਪਦਮ ਰਾਇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਸੰਦ ਸੀ । 1659 ਦੀਆਂ ਬਰਸਾਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪਿੰਡ ਦਬੁਰਜੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ) ਵਿਚ ਕਈ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਥੋਂ ਗਲੋਟੀਆਂ ਖੁਰਦ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ।

1660 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸੰਮਨ ਆਉਣ 'ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕੌਲ ਦਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਪਦਮ ਰਾਇ ਦੇ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਖਾਨੂੰ, ਹੇਮਾ, ਚੇਤ ਰਾਮ, ਸੁਖਨਾ, ਹਸਨਾ, ਜੱਗੂ ਤੇ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ । ਭਾਈ ਪਦਮ ਰਾਇ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਸੰਦ ਬਣਿਆ ।

ਭਾਈ ਪਦਮ ਰਇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਜੱਗੂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਡੋਗਰ, ਹੀਰਾ, ਮੂਸੀਆ, ਸੰਗਤ ਰਾਇ ਤੇ ਹਨੂਮੰਤ ਰਾਇ । ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਰਾਇ ਤੇ ਭਾਈ ਹਨੂਮੰਤ ਰਾਇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਦੋਵੇਂ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਵੀ ਸਨ । ਫਰਵਰੀ 1696 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਲੇਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਗੋਪਾਲ (ਗਜ ਸਿੰਹ ਨਾਂ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ) ਉੱਤੇ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਦਰਸੋ, ਭਾਈ ਲਹਿਣੀਆ (ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਰਾਜਾ ਗੋਪਾਲ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ਸਨ। 19 ਫ਼ਰਵਰੀ 1696 ਦੇ ਦਿਨ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਰਾਇ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਨੇਰੀ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਅਖ਼ੀਰ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਰਾਇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਆ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਵੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ ਸਨ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੱਤ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਆ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੋਵੇਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨੋਂ ਭੱਜ ਗਏ । ਰਾਜਾ ਗੋਪਾਲ ਗੁਲੇਰੀਏ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇੰਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਲਹਿਨੂ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ...ਜਲਾਨਾਂ, ਸਤਾਰਾਂ ਬੇ ਬਾਵਨ, ਫਾਗਨ ਦਿਹੁੰ ਤੇਈਸ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਗੁਲੇਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਸਾਮ੍ਹੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ । ਗੈਲੋਂ ਸੰਗਤ ਰਾਇ, ਹਨੂਮੰਤ ਬੇਟੇ ਜਗਤੇ ਕੇ, ਪੋਤੇ ਪਦਮਾ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਕੋਲ ਕੇ, ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਬਤਸ ਗੋਤਰੇ ਚਾਹਿਮਾਨ ਹਜਾਬਤ ਆਂਬਿਆਨੇਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ, ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ, ਖਾਤਾ ਜਲ੍ਹਾਨੇ ਪੁਆਰੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਪਦਮ ਰਾਇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ, ਜੋ ਬਾਪ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਸੰਦ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਲਿਮ / ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਭੋਗਣ ਮਗਰੋਂ ਮਰਿਆ ਸੀ । ਅਕਤੂਬਰ 1706 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰਨ ਲਗੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਬੁਰਜੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖਣ ਪੁੱਜਾ ਸੀ । ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ **ਵਾਰ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਦਸਵੀਂ,** ਜਿਸ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ 41ਵੀਂ ਵਾਰ ਵੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਦਾ ਲੇਖਕ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਇਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰਪੁਰ (ਸਿੰਧ) ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮਰਿਆ ਸੀ ।

ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਿਕਰ 1673 ਸਾਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ 13 ਸਾਲ ਸੀ (ਯਾਨਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ) । 1673 ਵਿਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਆਈ । ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ (ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਸੰਦ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ) ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ । ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਮਗਰੋਂ ਬੈਠ ਗਈ ਪਰ ਆਲਮ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਉਦੋਂ ਆਲਮ ਚੰਦ ਸੀ) ਪਿੱਛੇ ਖੜਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਦਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗਾ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਛੋਟਾ ਹੈਂ ਪਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ 'ਚ ਕਾਬਲੇ-ਜ਼ਿਕਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇਂਗਾ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਵਿਚੋਂ-ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਦਬੁਰਜੀ ਉਦੈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ (ਸਿਆਲਕੋਟ) ਵੀ ਹੋ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ, ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ 1688 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਫ਼ੁਰਤੀਲਾ ਤੇ ਚੁਸਤ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ । ਉਹ ਹਰ ਕੰਮ ਭੱਜ ਦੌੜ ਕੇ ਛਲਾਂਗਾਂ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਖ਼ੂਬੀ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ "ਨੱਚਣਾ" ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਂਜ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਲਮ ਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਇਕ ਆਲਮ ਕਵੀ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਆਲਮ ਚੰਦ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਵੀ ਸਨ । ਇਹ ਆਲਮ ਚੰਦ ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਅੱਲ ਨੱਚਣਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ-ਰਾਜਪੂਤ ਸੀ । ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਜੁਰਅਤ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਸ ਕੋਲ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ 20 ਮਾਰਚ 1691 ਦੇ ਦਿਨ ਨਦੌਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਆਇਆ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਰਨੈਲ ਸਨ : ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ ਛਿੱਬਰ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਰਾਮ (ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਆਲਮ ਚੰਦ (ਸਿੰਘ) ਨੱਚਣਾ। ਇਸ

ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਆਲਮ ਚੰਦ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਆਲਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਡਿਓਢੀ-ਬਰਦਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਹੁਣ ਆਲਮ ਚੰਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਆਲਮ ਚੰਦ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਚੁਸਤ ਵੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੂਹ ਰਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ, ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਓਪਰੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਆਉਣਾ, ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੂਹ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵਾਕਫ਼ੀ ਆਲਮ ਚੰਦ ਕੋਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ।

19 ਅਗਸਤ 1695 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰੁਸਤਮ ਖਾਂ ਨੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਬਰਸਾਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਚੋਅ ਦਾ ਪਾਣੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲਾ ਪਾਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ । ਸ਼ਾਮ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ, ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਾਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਰੁਸਤਮ ਖਾਂ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਗਿਆ ।

ਮਾਰਚ 1698 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਮਸੰਦ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਬੁਲਾ ਲਏ । ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਾਸਤੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਭਾਈ ਫੇਰੂ (ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਿੰਨਾ ਉੱਪਲ) ਵਾਸੀ 'ਮੀਆਂ ਕੀ ਮੌੜ' (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ) ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੱਗੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਸਾਰੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਪੇ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਪਰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਖ਼ੁਦ ਇਕ ਕੈਦੀ ਵਾਂਗ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋ ਗਏ । ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਸੰਦਾਂ (ਭਾਈ ਬਖ਼ਤ ਮੱਲ ਸੂਰੀ ਜਲਾਲਪੁਰ ਜੱਟਾਂ, ਭਾਈ ਰਾਓ ਕੰਬੋਜ ਦੀਪਾਲਪੁਰ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਕਮਾਲੀਆ, ਭਾਈ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਛੀਂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਤੇ ਮੁਜਰਮ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਏ ਮੌਤ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਸੰਦ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਯਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੈਚ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇ ਪੁੱਤਰ, ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ, ਦੀਵਾਨ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੁੰਵਰ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਆਲਮ ਚੰਦ ਨੱਚਣਾ ਵੀ ਸਨ । ਉਹ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਆਲਮ ਚੰਦ ਤੋਂ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ।

23 ਜੂਨ 1698 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਟੋਚਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਪ 'ਤੇ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਲਮ ਚੰਦ ਤੇ ਉਸ

ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ । ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਤੇ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਆਲਮ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ (ਮਗਰੋਂ ਆਲਮ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਹੋ ਗਈ)।

ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਅਖ਼ੀਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮਾਰ ਖਾਧੀ । ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਥੀ ਲਿਆ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਘੜੀ । ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿਤੀ । ਇਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਹਾਥੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਮਸੰਦ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾਈ । ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਨਾਗਨੀ ਬਰਛੀ' ਨੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਦੋਹਾਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਡੱਟ ਕੇ ਜੂਝੇ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾਜ ਇੰਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਰਾਇ ਕਾ......ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਪਦਮੇ ਕਾ.......ਹਜਾਵਤ ਆਂਬਿਆਨਾ........ਸਾਲ ਸਤਾਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ, ਅਸੂਜ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਪਹਿਲੀ, ਰਵੀਵਾਰ ਦੇ ਦਿਹੁੰ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਪਰਗਨਾ ਮਾਖੋਵਾਲ ਸੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਕੋ ਗੈਲ ਲੈ ਹਾਥੀ ਕੋ ਮਾਰ ਭਗਾਇਆ । ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਰੀਆ ਮਾਰਾ ਗਿਆ । ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਖ਼ਤ ਘਾਇਲ ਹੁਏ ।..........

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਜਲ੍ਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਮਗਰੋਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਰਜ਼ਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਚਲੇ ਗਏ । ਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਇਥੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅੱਠ ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਜੂਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

15 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਸਾਲੀ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਫੇਰ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਆ ਗਏ । ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਫੇਰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੁਪ ਛਾਈ ਰਹੀ ਪਰ ਬਸਾਲੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਲਾਹੀ ਚੰਦ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀਆ ਫੇਰ ਬੇਮੁਹਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ । 1705 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਆਸਾਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਪਵੇਗੀ ।

ਇੰਵ ਹੀ ਹੋਇਆ । 3 ਮਈ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਅਖ਼ੀਰ 5-6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਮਲਿਕਪੁਰ ਰੰਘੜਾਂ ਕੋਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਅਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ.ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ 47 ਸਿੰਘ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਰੀ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ । ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਤਕ ਹੱਥੋਂ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ 40 ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ । ਅਖ਼ੀਰ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਪੰਜਾ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪਿਆਰੇ (ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ 37 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵੀ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ । ਜਾਪਦੈ ਕਿ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਇਦ ਆਖ਼ਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣਗੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸ਼ਹੀਦਾਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ), ਵਿਚ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਝੱਖੀਆਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ (ਨੇੜੇ ਸਰਸਾ ਦਰਿਆ) ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ** ਵਿਚ ਇੰਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੁਰਗਾ ਕਾ, ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਦੁਰਗਾ ਕਾ, ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਬਤਸ ਗੋਤਰਾ ਚੌਹਾਨ ਆਠ ਮੇਂ ਸੇ ਕੁਰਾ, ਹਜਾਵਤ ਆਂਬਆਨੇ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਡੇ ਬੇਟੇ ਗੈਲ, ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਤੀਜ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਚਮਕੌਰ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਪਰਗਨਾ ਰੋਪਰ, ਆਧ ਘਰੀ ਦਿਨ ਖਰੇ, ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ......ਗੈਲੋਂ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟੇ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਹਜਾਵਤੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੁੱਤਰ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਰਲਿਆ ਤੇ ਜੂਝਦਾ ਰਿਹਾ । ਉਹ 1740 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਬੁਰਜੀ, ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਅਤ ਤੇ ਮੁਖ਼ਬਰੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

(ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦਤ, ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦਤ)

ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਸਾਖੀ ਮੁਤਾਬਿਕ 25 ਮਈ 1675 ਦੇ ਦਿਨ 16 ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦਤ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਆਏ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲੋਂ ਜਬਰੀ ਇਸਲਾਮ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਦਦ ਮੰਗੀ ਸੀ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ 'ਚ ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਬੇਟਾ ਅੜੂ ਰਾਮ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਕਾ, ਬੰਸ ਠਾਕਰ ਦਾਸ ਕੀ, ਦੱਤ ਗੋਤਰ ਮੁੰਝਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਵਾਸੀ ਮਟਨ, ਦੇਸ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਸੰਬਤ ਸਤਰਾ ਸੈ ਬੱਤੀਸ, ਜੇਠ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਖੋੜਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣੋਂ ਕੋ ਗੈਲ ਲੈ, ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ, ਪਰਗਣਾ ਕਹਿਲੂਰ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਲ ਨਾਵਾਂ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਆਇ ਫਰਿਆਦੀ ਹੂਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹੇ ਧੀਰਜ ਦਈ, ਬਚਨ ਹੋਆ, "ਤੁਸਾਂ ਕੀ ਰੱਖਿਆ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਰੇਗਾ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਪਰ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦਾ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਸਤਵੇਂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਦਾਸ ਮੁੰਝਾਲ ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਸਨ । ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਦਾਸ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਕਸਬੇ ਮਟਨ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਅਮਰਨਾਥ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀਨਗਰ ਵੱਲ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਮਟਨ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਗਏ ਸਨ । ਏਥੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ (ਵਾਸੀ ਬੀਜ ਬਿਹਾੜਾ, ਨੇੜੇ ਮਟਨ) ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਕੋਲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ । ਜਿਸ ਦਾ ਉਹ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਮੰਜੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਸੀ । ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਭਰਾ ਹਰਿਚਰਨ ਦਾਸ ਵੀ ਸੀ । ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਸੀ । ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ : ਭਾਈ ਅਲੂ ਰਾਮ ਤੇ ਭਾਈ ਅੜੂ ਰਾਮ । ਭਾਈ ਅੜੂ ਰਾਮ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ : ਸਨਮੁਖ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ, ਸ਼ਿਵ ਦਾਸ ਤੇ ਭਾਈ ਚੇਲਾ ਰਾਮ । ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਧਰਮ ਚੰਦ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ, ਜੋ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਰਸਤੀ ਸੀ । ਇਹ ਬੀਬੀ ਸੁਰਸਤੀ ਭਾਈ ਗੌਤਮ ਛਿਬਰ (ਵਾਸੀ ਕਰਿਆਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਿਹਲਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੀ ਬੇਟੀ ਸੀ । (ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਭਾਈ ਪੈਰਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਪਰਾਗਾ ਬੀਬੀ ਸੁਰਸਤੀ ਦੇ ਭਰਾ ਸਨ) । ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਮਿਤਰਾ ਦੇਵੀ ਸੀ ।

1620 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਦਾਸ (ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ) ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੇ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1660 ਦੀ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਟਾਂਡੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੁੱਜੇ ਸਨ । ਆਪ 20 ਅਪ੍ਰੈਲ 1660 ਦੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸਨ । ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਤੋਂ ਆਪ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਬਾਪ ਭਾਈ ਦਾਸਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੇ ਬਾਪ ਭਾਈ ਅੜੂ ਰਾਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿੰਡ ਟਾਂਡਾ ਲੁਬਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਮਟਨ ਵੀ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਭਾਈ ਅੜੂ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੇ ।

1661 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅੜੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੱਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੜੀ ਨੇੜਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਅੜੂ ਰਾਮ ਅਕਸਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਉਥੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ, ਭਾਈ ਅੜੂ ਰਾਮ ਉਦੋਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਅੜੂ ਰਾਮ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਜੁੜੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ 25 ਮਈ 1675 ਦੇ ਦਿਨ 16 ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ 'ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ' ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ । ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਤੇ ਬਕਾਲੇ ਅਤੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ 1670 ਵਿਚ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਆਏ ਸਨ। ਆਪ ਅਗਸਤ 1670 ਵਿਚ ਲਖਨੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਮਹਲ ਨਾਮੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾ, ਬੰਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਕੀ, ਗੋਸਲ ਗੋਤਰ, ਸੋਢੀ ਖਤਰੀ, ਲਖਨੌਰ ਆਏ, ਪਰਗਨਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੈ ਸਤਾਈਸ, ਅਸਵ ਮਾਸੇ ਸ਼ੁਕਲਾ ਪੱਖੇ ਨਾਂਵੀ ਕੇ ਦਿਹੁੰ । ਗੈਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਆਏ, ਇਸਤਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੀ, ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਲਾਲ ਚੰਦ ਸੁਭਿਖੀ ਕਾ, ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਧਰਮੇ ਖੋਸਲੇ ਕਾ, ਚਉਪਤਿ ਰਾਇ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਪੈਰੇ ਛਿਬਰ ਕਾ, ਗੁਆਲ ਦਾਸ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਛੁਟ ਮਲ ਛਿੱਬਰ ਕਾ, ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਆਇਆ ਬੇਟਾ ਅੜੂ ਰਾਮ ਦੱਤ ਕਾ । ਦਸਮੀਂ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਮਾਮੂ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋ ਜ਼ਮਰੂਦੀ ਰੰਗ ਕੀ ਪਾਗ ਬੰਧਾਈ । ਸਿਰ-ਵਾਰਨਾ ਕੀਆ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਇਹ ਗੱਲ 28 ਅਤੇ 29 ਅਗਸਤ 1670 ਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਉਦੋਂ ਪੌਣੇ ਨੌ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਉਦੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ 1675 ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 16 ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤ ਆਏ ਸਨ ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ (11 ਨਵੰਬਰ 1675) ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦਸਵੇਂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਫਿਰ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 10 ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਬਰਨ, ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਏ, ਦਯਾ ਰਾਮ ਪੁਰੋਹਿਤ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼, ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਸਨਮੁਖ ਦਾਸ ਦੱਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਦੋਹਾਂ ਦੱਤ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਤੇ ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਚ ਰਹੇ । ਜਦੋਂ ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ, ਉਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਦੱਤ ਭਰਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 47 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਨਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਵੀ ਸਨ । ਸਤ ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਦੱਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ, ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ । ਇਸ ਬਾਰੇ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ"** ਵਿਚ ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਲ ਦਸਮੇ ਕਾ.........ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਤੀਜ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ..........ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ, ਬੇਟਾ ਅੜੂ ਰਾਮ ਕਾ, ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਅੜੂ ਰਾਮ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਕੇ, ਮੁੰਝਾਲ ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਮੁਕਾਮ ਚਮਕੌਰ, ਪਰਗਣਾ ਰੋਪੜ, ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਗੈਲ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਇ ਗਏ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ ।"

ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਮਲ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਛਿਬਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਜਣੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੇ 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮੁਕਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਸ਼ਹੀਦ ਪਰਾਗ ਦਾਸ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਚਾਲੀ ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਤੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰੋਪੜ ਦੇ ਰਸਤੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ । ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿਰਫ 45 ਸਿੱਖ ਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ, ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ, ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋਂ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ । ਰਾਤ ਪੈਣ ਤਕ 38 ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ 38 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵੀ ਸਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 8 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਅਜੇ ਕੁਆਰੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਹੀਂ ਚਲਿਆ ।

ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ (ਦੂਜਾ)

ਬਾਬਾ ਸੰਤੀ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬਾਬਾ ਸੰਤੀ ਦਾਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਬਾਵਾ ਕਬੂਲਾ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ (ਉਰਫ ਲੱਖੀ ਦਾਸ) ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ । ਆਪ ਛਿੱਬਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਆਪ ਪਿੰਡ ਕਰਿਆਲਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਿਹਲਮ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਬਾਵਾ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਪਰਾਗ ਦਾਸ (ਪਰਾਗਾ) 3 ਅਕਤੂਬਰ 1621 ਦੇ ਦਿਨ ਰੁਹੀਲਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਤੇ ਸਤੀ ਦਾਸ ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਫੁਰਤੀਲੇ, ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਜੰਗਜੂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਨ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਬੜੀ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਥੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗਲ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ । ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਘਿਰੇ ਹੋਏ 47 ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ 2 ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋਂ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ । ਰਾਤ ਪੈਣ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ 7 ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹਿ ਕੇ ਬਿਤਾਈ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਹ ਦਿਨ ਆਠ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਚਮਕੌਰ ਕੇ ਮਲਹਾਨ ਤੁਰਕੋਂ ਗੈਲ ਲਰਕਰ ਆਧ ਘਰੀ ਦਿਨ ਖੜੇ, ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ । ਗੈਲੋਂ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਸੰਤੀ ਦਾਸ ਕਾ ਪੋਤਾ ਕਬੂਲਾ ਕਾ ਪੜਪੋਤਾ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਕਾ, ਬੰਸ ਗੋਤਮ ਜੀ ਕਾ, ਭਾਰਗਵ ਗੋਤਰ ਛਿੱਬਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਰਾ ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਜਲਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਪਿਆਰਾ)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਚਮਨ ਲਾਲ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਭਾਈ ਚਮਨ ਲਾਲ ਨੇ ਇਕ ਨਾਈ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਬਿਦਰ (ਕਰਨਾਟਕ) ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਬਿਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪੈਗ਼ਾਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਬੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਚਮਨ ਲਾਲ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਵੀ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਨਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ।

ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਦੀ ਵਾਰਿਸਾਂ ਦੇ

ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਚਮਨ ਲਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ । ਇਹ ਗੱਲ 1685 ਦੀ ਹੈ । ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਉਦੋਂ 23 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਬਚਨ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਅਪ੍ਰੈਲ 1685 ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 1688 ਤਕ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਵੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ । ਜਦੋਂ 18 ਸਤੰਬਰ 1688 ਦੇ ਦਿਨ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭੰਗਾਣੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੇ ਵੀ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ । ਨਵੰਬਰ 1688 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਾਪਿਸ ਪੁੱਜ ਗਏ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੌਤਕ ਰਚਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ" ਬਣੇ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਲੜੀ । 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ 7 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਇਸ ਹੱਥੋਂ-ਹੱਥੀਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ । ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ (ਪਿਆਰਾ)

ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਤੀਰਥ ਚੰਦ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਛੀਬਾ-ਦਰਜ਼ੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ, 1663 ਵਿਚ, ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ । ਆਪ ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬੜੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸਾਦਿਕ ਸੀ । ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਪਾਉਂਟਾ" ਵਸਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਮੁੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਤੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਉੱਠੇ ਸਨ ।

ਜਦੋਂ 5-6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ 40 ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਸਣੇ, 500 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਥੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ । 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ 47 ਸਿੱਖ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਆਪ ਸਾਰੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ 47 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਇਕ-ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ । ਇਹ ਲੜਾਈ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ । ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ (ਪਿਆਰਾ)

ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੌਤਕ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ, ਜੋ ਇਕ ਝਿਊਰ ਸਨ, ਦੇ ਘਰ 1661 ਵਿਚ, ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਤੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ (1510-11 ਤੋਂ) ਹੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿਛਲੇ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਕੀਰਤਪੁਰ ਅਤੇ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 17 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਬਣ ਗਏ । ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਮ-ਉਮਰ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹ ਅਕਸਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ, ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ । ਆਪ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਲੜਾਈ (18 ਸਤੰਬਰ 1688) ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਆ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ।

ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਸਨ । ਇਹ ਬੜੇ ਜਾਂਦਾਰ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਨ। ਤਲਵਾਰ ਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਨਦੌਣ,

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਸੰਬਰ 1705 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸੇਵਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦੁਪਹਿਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ 47 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਅ-ਸਾਂਵੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੀਲਾ ਲੜਾਈ ਵਾਲਾ ਪੈਂਤੜਾ ਅਪਨਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਸਿੱਖ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਉਸ ਦਿਨ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 38 ਸਿੱਖ ਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ 7 ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਚੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 38 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਕ ਸਨ। ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੇਂ 44 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ 31 ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਾ

7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਪਿੰਡ ਬੁਘੇਆਣਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਰਾਮ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੌਤਕ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਰਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਖੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ। ਯਾਨਿ ਉਹ ਛੇਵੇਂ ਖਾਲਸਾ ਸਨ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਸਿਪਾਹੀਆ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ।

ਜਦੋਂ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ

ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ 40 ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਸਣੇ, ਹੋਰ 460 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ । ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ । 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ 37 ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਮੁਕਤੇ ਅਤੇ 8 ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਆਪ ਸਾਰੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ । ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ । ਇਕ-ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ । ਇਹ ਲੜਾਈ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ 2 ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ 38 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਗਏ । 7 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 38 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਾ

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਿਲ ਹੈ ।

ਬੁਘੇਆਣਾ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਮੁਕਤਾ" ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ । ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੌਤਕ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਤੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਸਨ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ" ਆਖ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ । ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਚੰਦ ਸੀ । ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਮਗਰੋਂ, ਦੂਜੀ ਪਾਲ ਵਿਚ, ਆਪ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਜਦੋਂ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸਨ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 500 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਸਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਟੁਰਦੇ-ਟੁਰਦੇ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਆਪ ਅਜੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ 47 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ । ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ । ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਾ ਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਾ

ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ, ਪਿੰਡ ਡੱਲ-ਵਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਇਹ ਉਹੀ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 14 ਜਨਵਰੀ 1723 ਦੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਵਾਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਮੋਮਨ ਖ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ 22 ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ 'ਚੋਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਕਿਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਲ-ਵਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ । ਉਂਵਇਹ ਇਲਾਕਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਬੁਟਰ-ਜੱਟ ਗੋਤ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੌਤਕ ਵੇਲੇ, ਸਿਰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ" ਦਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੰਵ ਹੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਇਹੀ ਮੁਕਤੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ । ਇੰਵ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਦਾਸ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਫੁਰਤੀਲੇ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ । ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਸਨ । ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 39 ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਗੇ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ । ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ 47 ਸਿੱਖ, ਭਾਈ ਬੁਧੀ ਚੰਦ, ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਰੁਕ ਗਏ । ਕੁਝ ਹੀ ਘੰਟਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਵਲ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ 'ਚੋਂ ਘੇਰਾ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਔਖਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੀਲਾ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਕ-ਇਕ ਦੋ-ਦੋ ਸਿੱਖ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ । ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਇਹ ਮੁਕਤਾ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਾ

ਪਿੰਡ ਡੱਲ-ਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਵੀ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਪਰ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੀਸ-ਭੇਟ ਕੌਤਕ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ" ਆਖ ਕੇ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ । ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ (ਉਦੋਂ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ) ਦਾ ਨੰਬਰ ਚੌਥਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਵਾਰ ਦੇਣਗੇ ਤੇ

ਆਪਣੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤਕ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾਉਣਗੇ । ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ । ਇਸ ਵੇਲੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੁਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ । ਉਸੇ ਦੁਪਹਿਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਦਰਜਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵੱਡੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । ਰਾਤ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ 38 ਸਿੰਘ, ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ 38 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਾ

ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੌਤਕ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਕ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪਰ ਏਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਖੁਰਦਪੁਰ ਮਾਂਗਟ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਤਾਰੀਖ਼ੀ ਸੋਮਿਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੌਤਕ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਤਕ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦਪੁਰ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ "ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ" ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ।

ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ (ਉਦੋਂ ਤਕ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਚੰਦ) ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਇੰਞ, ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪੰਜਵੇਂ ਸਨ । ਯਾਨਿ ਉਹ ਦਸਵੇਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਨ ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ "40 ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਮੁਕਤਿਆਂ" ਵਿਚ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਤੋੜ ਤਕ ਨਿਭਾਇਆ। ਆਪ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ, ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਨਾਲ ਲੜਦੇ-ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ

ਸਨ। ਆਪ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਏਥੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ 45 ਸਿੱਖ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ 38 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇਸ 'ਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋਂ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਸ਼ਾਮ ਤਕ 2 ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ 38 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ 'ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਮੁਕਤੇ' ਅਤੇ 'ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਮੁਕਤੇ' ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਇਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਉਹੀ ਸਨ ਜੋ 29 ਮਾਰਚ 1698 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਦੋਂ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮਈ ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਣ। ਉਂਵਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ

ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹੋਣ । ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ" ਵਿਚ ਇੰਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਪੰਚ ਸਿੰਘ ਗੈਲ ਕੀਏ ਤਿਆਰ । ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਔ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ।
ਚੰਦਰਾ ਕੌਇਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਦਾਨ, ਪੰਚਮ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ ।

(ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਸਫ਼ਾ ੭੦)

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਸੀ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ 'ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ 40 ਮੁਕਤੇ ਆਖ ਕੇ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ 7 ਭਾਈ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ ਸਨ । ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ । ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ 47 ਸਿੱਖ ਸਨ । ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ । ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ । ਰਾਤ ਤਕ ਬਹੁਤੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ । ਇਹ ਘਟਨਾ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ 10 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਇਕੱਠਿਆਂ ਉਸੇ ਜਗਹ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰ

ਕੇ ਪਹੁ-ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲੰਘ ਕੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਗੁਜਰਾਂ (ਹੁਣ ਨੰਗਲ ਸਰਸਾ) ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ । ਏਨੇ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਚਾਲੀ ਵਿਚੋਂ 37 ਮੁਕਤੇ (ਅਤੇ 38ਵੇਂ ਮੁਕਤੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ) ਨਦੀ ਪਾਰ ਕੇ ਗਏ । ਇਥੋਂ ਇਹ ਵਹੀਰ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਚਾਰ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਵੀ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ । ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਦੋ-ਦੋ ਸਿੰਘ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ । ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਇਹ ਲੜਾਈ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਸੀ । ਭਾਈ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦਲੇਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਪਹੁ-ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਬਿਨਾ ਰੁਕਾਵਟ ਪੁੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਗੁਜਰਾਂ (ਹੁਣ ਨੰਗਲ ਸਰਸਾ) ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ । ਏਨੇ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ । ਉਥੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਟੁਰ ਕੇ ਪੜਾਅ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਇਹ ਸਿੰਘ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਉਧਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ।

ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਕਈ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ

7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਬੈਚ ਦੇ ਯਾਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਚੰਦ ਤੋਂ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ । ਆਪ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਲ ਚੰਦ ਪਸ਼ੌਰੀਆ ਵੀ ਆਖ ਕੇ ਵੀ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਸਨ । 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਇਥੋਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਵੱਲ ਚਲ ਗਏ । ਇੰਨੇ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਆਪ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ । 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਤਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਆਈ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ । ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਾਉਂਟਾ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ । ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ** ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਹਠਿਯੋ ਮਾਹਰੀ ਚੰਦਯੰ ਗੰਗਰਾਮੰ ॥ ਜਿਨੈ ਕਿਤਯੰ ਜਿਤਿਯੰ ਫ਼ੌਜ ਤਾਮੰ ।
ਕੁਪੇ ਲਾਲ ਚੰਦੰ ਕੀਏ ਲਾਲ ਰੂਪੰ ॥ ਜਿਨੈ ਗਜੀਯੰ ਗਰਬ ਸਿੰਘੰ ਅਨੂਪੰ ॥ 5 ॥

ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ: ਭੇੜਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦਾ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਸੰਪਾਦਿਤ '**ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ**", 1980 ਦਾ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਸਫਾ 282)

ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ।

ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਹਿੱਸਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ, ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਲਿਆ ਸੀ ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਨੰਗਲ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ । ਏਨੇ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਚਾਲੀ ਵਿਚੋਂ 38 ਮੁਕਤੇ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ । ਇਥੋਂ ਇਹ ਵਹੀਰ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ । ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ 40-45 ਸਿੰਘ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟੁਕੜੀਆਂ ਵਿਚ, ਚਮਕੌਰ ਵਲ ਚਲ ਪਏ । 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਤਕ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜੱਥਾ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ।

੭ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਬੁਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ । ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ । ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਤਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਦੋ-ਦੋ ਸਿੰਘ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ । ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿਸਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ । ਆਪ ਅਕਸਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਨਿੱਘਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ 45 ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬੁਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ । ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ

ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ।

ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਈ ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ 10 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼/ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼/ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼/ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਭੈਰੋਵਾਲ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਸੋਮਿਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਆਪ 'ਕਲਾਲ' ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਪਹਿਲੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਇਸ ਧੰਧੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ। ਉਂਞ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਾਂਗ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕਲਾਲ ਅੱਲ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪੁਨ।
ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਜਤਿ ਰਹਿ ਤੈ ਸੁਨਿ।
ਭੈਰੋਵਾਲ ਗ੍ਰਾਮ ਕੇ ਸੋਇ।
ਰਹੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਦਾ ਈ ਦੋਇ ॥2॥

(ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ-ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਐਡਿਟ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ਾ 5062)

ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਗਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਿਰ 500 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ 460 ਸਿੱਖ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ 40 ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਉਂਞ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਹੀਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ 24-25 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤਕ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ (ਗੁਜਰਾਂ) ਤਕ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਚਲਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਏਥੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ।

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਵਲ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਂਞਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਖਰਿਆਂ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ

ਸਨ। ਆਪ ਨੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ ਅਤੇ ਰਾਤ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਨੇ ਆਪ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰੁਕਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਥਕਾਵਟ ਅਤੇ ਉਨੀਂਦੇ ਕਰ ਕੇ ਨਿਢਾਲ ਹੋਏ-ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸੌਂ ਗਏ।

ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਆਈ. ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀ, ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਘੇਰਾ ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਓਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਲੜਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ 45 ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਤਕ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 38 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ।

ਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦ੍ਵੈ, ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਅਸੁਫੇਰਾ ॥5॥

....

ਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜਗਿ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸੁ ਕ੍ਰੋਧਾ ॥12॥

(**ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼** ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ)

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ

7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜੂਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਰਾਇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਸਨ: ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਦਤ, ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਪੁਰੋਹਿਤ, ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ, ਸੋਢੀ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੰਦ ਸਿੰਘ (ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮਲ), ਕਵੀ ਬਰਨ ਸਿੰਘ, ਅਣੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਏ ਭਰਾ (ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰੀ ਸਿੰਘ, ਭੰਡਾਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ)।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਆਪ ਅਕਸਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ

ਚੰਦ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ 460 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਹੀਰ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜੋ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਦਿਨ ਦਾ ਵਕਤ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਰਾਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ। ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ।

ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਦੋ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਟੁਰਨ ਅਤੇ ਅੱਧ-ਉਨੀਂਦੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੌਂ ਗਏ। ਪਰ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਉਥੇ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ।

ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਰਾਤ ਤਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਦੋ-ਦੋ ਕਰ ਕੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ। ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਨ 'ਤੇ ਲੜਾਈ ਰੁਕ ਗਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ 38 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ।

ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਗਰੀ 'ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਜਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਕੇ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਿਣਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਜਾਨ

ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ। ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਦੋ-ਹੱਥ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਅਖ਼ੀਰ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ 'ਚ 500 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 40 ਸਿੱਖ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ। ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਹੀਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਈ ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ 40-50 ਸਿੰਘ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗਿਣੇ-ਚੁਣੇ ਸਿੱਖ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਪਿੰਡ (ਨੇੜੇ ਰੋਪੜ) ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। 6 ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਦਾ ਵਕਤ ਉੱਥੇ ਬਿਤਾਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਕ ਸਿੱਖ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ 47 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਨ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 38 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ 38 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਚੰਦਨ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਖੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਚੰਦਨ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਾਅਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ 'ਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਿਅਰ ਇੰਝ ਸਨ:

ਨਵਸਾਤ ਤਿਯੇ ਨਵਸਾਤ ਕਿਯੇ ਨਵਸਾਤ ਪਿਯੇ ਨਵਸਾਤ ਪਿਯਾਏ।
ਨਵਸਾਤ ਰਚੇ ਨਵਸਾਤ ਬਦੇ ਨਵਸਾਤ ਪਿਯਾ ਪਹਿ ਦਾਯਕ ਛਾਏ।.....

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚੰਦਨ ਦੇ ਕਲਾਮ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਾਅਨਾ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ । ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਮਾਅਨੇ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ (ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਨੇ ਸੋਲਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੀਤੇ । ਉਸ ਦਾ ਸੋਲਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਗੱਭਰੂ ਕੰਤ ਸੋਲਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਘਰ ਆਇਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਲਾਂ ਘਰ ਵਾਲੇ ਚੌਪੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਖੇਡੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਲਾਂ ਬਾਜੀਆਂ ਖੇਡੀਆਂ ਤੇ ਸੋਲਾਂ ਦਾਉ ਲਾਏ । ਸੋਲਵੀਂ ਬਾਜ਼ੀ ਪਤੀ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਈ।......) ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਲਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਮਾਅਨੇ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ :

ਮੀਨ ਮਰੇ ਜਲ ਕੇ ਪਰਸੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਮਰੇ ਪਰ ਪਾਵਕ ਪਾਏ ।
ਹਾਥਿ ਮਰੇ ਮਦ ਕੇ ਪਰਸੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਮਰੇ ਤਨ ਤਾਪ ਕੇ ਆਏ ।
ਤੀਯ ਮਰੇ ਪਤਿ ਕੇ ਪਰਸੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਮਰੇ ਪਰਦੇਸ ਸਿਧਾਏ ।...

ਚੰਦਨ ਕਵੀ ਨੇ ਕਲਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ । ਅਖ਼ੀਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇਂ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜੇ "ਕਬਹੂੰ ਨਾ" ਨੂੰ ਤੁਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਮਾਅਨਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਸਾਦਿਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਵੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਾ ਵੀ ਸੀ । ਉਸ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਲੜਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਸੀ । ਅਖ਼ੀਰ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਚਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ । ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਨਗਰ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਸਤ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ । ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਸਿੱਖ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ 47 ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੀ । ਇਸ ਅ-ਸਾਵੀਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲਾਸਾਨੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਹੇ । ਰਾਤ ਹੋਣ ਤੱਕ 38 ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਫ਼ਾ 5743 ਅਤੇ 5879 ਤੇ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਹੈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ॥26॥

....

ਮੁਕਤੇ ਸੁ ਪੰਚ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ
ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜਾਮੈਂ ਬਰ ਬੀਰਜੇ ॥23॥

ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ ਅਖਵਾਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਹ ਚੋਖੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਪਿਆਰ ਸੀ।

ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ, 500 ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਉਹ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੋਰ 460 ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲੇ। ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਇਹ ਜਥਾ ਇਸ ਵਹੀਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋਧੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਜਥਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਟੱਪ ਕੇ ਇਥੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਖ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਮਲਿਕਪੁਰ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸੌ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਏ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵੱਲ ਵੱਲ ਪਏ। ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਉਥੋਂ ਕੋਈ ਛੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਬਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਹਨੇਰਾ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਥੋਂ ਟੁਰ ਪਏ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ

ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਹ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਬੁੱਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਗਏ। ਉਸੇ ਦੁਪਹਿਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ 47 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਆਈਆਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਖ਼ੂਬ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਇਕ ਵਾਰੀ ਰੁਕ ਗਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤਕ 38 ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਨੇ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ। ਉਹ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਕਈ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੱਕ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸ਼ਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸਨ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚੋਂ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ।

ਸੱਤ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬਚ ਰਹੇ 7 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਉਸ ਰਾਤ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਤੇ ਬਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਨੇ ਹੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਹੁ-ਫੁਟਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਐਨੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦੋ ਸਿੰਘ ਜਿੰਨਾਂ ਕੂ ਚਿਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਲਿਆ।

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਇਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ 10 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅੱਜ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਬਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਤਾਂ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੰਵਹੀ ਇਹ ਲੇਖਕ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿੰਘ ਭਾਈ

ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਅਰੋੜਾ ਸਨ । ਕੁਝ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲਗਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ

ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਖ਼ਰੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਇਕ ਸਨ । ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਗੋਤ ਦੇ ਅਰੋੜਾ ਸਿੱਖ ਸਨ (ਇਕ-ਅੱਧ ਲੇਖਕ ਨੇ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਅਖੌਤੀ ਪੱਛੜੀ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ)। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਪੱਟੀ (ਉਦੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਸੀ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਾ ਸਨ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਜਰਨੈਲ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਕਸਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਥੇ 500 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਮੌਜੂਦ ਸਨ । ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਸਦ ਘਟ ਗਈ ਤਾਂ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਇਕ-ਇਕ ਮੁੱਠ ਛੋਲਿਆਂ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਅਖ਼ੀਰ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛਡਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ । ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਸਮੇਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਲੰਘਣ ਮਗਰੋਂ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ । ਸਤ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਹ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੁਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ । ਇਸ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਲੋਂ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਅ-ਸਾਵੀਂ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਇਹ ਲੜਾਈ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ 45 ਵਿਚੋਂ 38 ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ।

ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਭੂਆ ਉਮਰੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਨਬੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਗ਼ਨੀ ਖਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਨੀਲਾ ਬਾਣਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਲਿਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਸ ਬਦਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 'ਗੁਰਮਤਾ' ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ (ਪਰਮਾਰ), ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਪੁਰੋਹਿਤ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ

(ਪਰਮਾਰ), ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੇਸ ਬਦਲਿਆ ਅਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚੋਲਾ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਨੇ ਪਹਿਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਲਗੀ ਵੀ ਸਜਾ ਲਈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸੀਆਂ ਰਹਿਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਪੁਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ-ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ। ਹੁਣ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ 8 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਪਹੁ ਫੁਟਦਿਆਂ ਹੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਤੇ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਿੰਘ ਹੀ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਧਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟਵਾ ਕੇ ਰੋਪੜ ਪੁਚਾਇਆ। ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਣ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਬੜੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

> ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪੰਚਮ ਤਿਨਹੁ ਬਿਠਾਯੋ ਦੇ ਕਰਿ ਧੀਰ।......
>
> (ਸ਼ਫਾ 5904)
>
> ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਖਤ੍ਰੀ ਸ਼ੁਭ ਮਤਿ ਥਾਪਯੋ ਪੰਚਹੁ ਮਹਿ ਬਡਿਆਇ॥
>
> (ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 5905)

(ਇਥੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਖਤਰੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ) ਉਹ ਦਰਅਸਲ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ, ਅਰੋੜਾ ਸੀ।

ਨੋਟ : ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਦੇ ਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਿਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਅਜੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵੀ ਦਸੀਂਦਾ ਹੈ।

ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦ

ਕੁਝ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਭਾਈ ਧੂਮਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ 13 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਦਾ

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ 16 ਜਨਵਰੀ 1704 ਦੇ ਦਿਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਭਾਈ ਨੇਤਾ ਸਿੰਘ ਵੀ 14 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ।

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਂਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੇ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਈਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 7-8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾ ਹੋਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਭਦੇ-ਲਭਦੇ ਚਮਕੌਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਨਗਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹੋਣ । ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ।

ਇੰਵ ਹੀ ਇਕ ਥਾਂ ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਪੋਤਾ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਦੇ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਤਾਈਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਉਂਵਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਦੇ ਕੁਰਸੀਨਾਮੇ ਵਿਚ ਵੀ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਬਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਚੰਦੂ ਲਾਲ, ਲਾਲ ਚੰਦ ਤੇ ਕੁਸ਼ਾਲ ਚੰਦ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਸ਼ਾਲ ਚੰਦ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਕੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ । ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਬਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਮਗਰੋਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ ਸੀ । ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ : ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੱਟ ਮਲ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਗੋਂ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ । ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਗੋਂ ਪੰਜ ਬੇਟੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਅਗੋਂ ਚਲਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਤਾਈਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ।

ਇਕ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਜਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ । ਇੰਵ ਹੀ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਨਾਂ ਹਨ ਜੋ 'ਅੰਦਾਜ਼ੇ' ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ । ਦਰਅਸਲ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਗਿਣਤੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਾਂ ਬਣਾਏ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ 'ਚੋਂ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਣਗੇ । ਸੋ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਵੀ 40 ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ

7 ਤੇ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ 45 ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤ ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਚੇ ਸਨ : ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਪੁਰੋਹਿਤ, ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਤਿੰਨ ਪਿਆਰਿਆਂ (ਬਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ) ਸਣੇ ਕੁਲ 38 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਇਸ ਘੇਰੇ, ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਕੋਟ ਪਠਾਨਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਉਮਰੀ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਰੱਖਦਿਆਂ ਬੀਬੀ ਉਮਰੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਨਬੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਗ਼ਨੀ ਖਾਂ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਨੀਲੇ ਕਪੜੇ ਲੈ ਕੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਨਬੀ ਖਾਂ ਤੇ ਗ਼ਨੀ ਖਾਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਰੋਪੜ ਦੇ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰੀਏ ਪਠਾਣ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵੇਲੇ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨੀਲੇ ਕਪੜੇ ਲੈਣ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਜਾਂ ਉਹ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਘੇਰੇ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਕਪੜੇ ਲੈ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਵਲ ਚੱਲ ਪਏ ਹੋਣਗੇ ? ਪਰ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹੀ ਨੀਲੇ ਕਪੜੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਨਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਜਾ ਕੇ ਨੀਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਣੇ ਸਨ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੀਲੇ ਕਪੜੇ ਲੈ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਨੀਲੇ ਕਪੜੇ ਫੜਾਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਸੱਤ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਣ ਲਏ। ਉਸ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਸ਼ਰੇ-ਆਮ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸਨ: ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਪੁਰੋਹਿਤ, ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੋਤਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ)।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਵੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ

ਬਾਹਰ ਲੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ । ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ।

(ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਿੰਨ ਸੋਮੇ: ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, "ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ", ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ)

ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਰਹੇ । ਫਿਰ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਤੋਂ ਕਿੜੀ ਪਠਾਣਾਂ, ਘੁੰਘਰਾਲੀ, ਮਾਨੂੰਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਜਨੇਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਹਾਜੀ ਚਰਾਗ਼ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਰਹੇ (ਇਕ-ਅੱਧ ਲੇਖਕ ਅਜਨੇਰ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ)। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਨੇ ਮਲਕਪੁਰ, ਲੱਲਾਂ, ਕਟਾਣਾ, ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਤ ਦੋਰਾਹੇ ਕੱਟੀ । ਦੋਰਾਹਾ ਤੋਂ ਕਨੇਚ ਤੇ ਆਲਮਗੀਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹੇਹਰ ਪੁੱਜੇ । ਹੇਹਰ ਤੋਂ ਆਪ ਲੰਮੇ ਜਟਪੁਰੇ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਇਥੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਤਖ਼ਤੂਪੁਰ, ਮਧੇਅ ਅਤੇ ਭਦੌੜ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦੀਨਾ ਪੁੱਜੇ ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ 'ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ' ਲਿਖਿਆ । ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਆਪ ਰੁਖਾਲਾ, ਭਗਤਾ, ਵਾਂਦਰ, ਬਰਗਾੜੀ, ਬਹਿਬਲ, ਸਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਢਿਲਵਾਂ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਆਪ ਨਾਲ ਦਸ ਸਿੱਖ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਜ ਦੀਨੇ ਵਗੈਰਾ ਤੋਂ ਰਲੇ ਸਨ । ਢਿਲਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨੀਲੇ ਕਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ । ਇਥੇ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਸੁਨਿਆਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਗਏ । ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪ ਪਿੰਡ ਰੂਪੇਆਣਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰੋਹੀ ਕੋਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ । (ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅੱਜ ਕਲ ਪਿੰਡ ਮਲਣ ਸੋਢੀਆਂ ਵਸ ਚੁੱਕਾ ਹੈ) ਇਹ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ (ਉਦੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚੋਂ ਆਏ ਸਨ ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪਾਏ ਗਏ ਭੋਗ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਤੇ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ, ਮਾਤਾ ਜੀ, ਸਾਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ । ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਵਰਨਾ ਅਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਂਦੇ । ਉੱਥੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮਾਝੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹੇਠੀ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ 31 ਅਗਸਤ 1700 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਮਸੰਦ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਥੀ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭੱਜ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੋਤਿਆਂ ਭਾਈ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਦਾ ਧੋਣਾ ਧੋਣ ਵਾਸਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ 8 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ । ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਵੇਲੇ (27-28 ਦਸੰਬਰ 1705ਦੇ ਦਿਨ) ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਨ,

ਸਾਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਮਾਝੇ ਵਲ ਨਹੀਂ ਆਏ । ਸਾਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਝਬਾਲ ਦੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਉੱਥੇ ਮਾਤਮ-ਪੁਰਸੀ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਸਬੰਧ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਅਖ਼ੀਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ (ਪਤੀ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ), 37 ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਚਲ ਪਏ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਮਖੂ ਤੇ ਜ਼ੀਰਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਮੋਗਾ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ । ਮੋਗਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ ਤੋਂ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਮੇਆਣਾ ਤੋਂ ਰੂਪੇਆਣਾ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਰੂਪੇਆਣਾ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਲਿਆ । ਰੂਪੇਆਣਾ ਪਿੰਡ ਦੀ ਰੋਹੀ ਵਿਚ (ਜਿੱਥੇ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਣ ਸੋਢੀਆਂ ਹੈ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਰਸਮੀ 'ਮਾਤਮ ਪੁਰਸੀ' ਕੀਤੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਹੈ । ਮਰਨਾ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਦੁਖ ਜਾਂ ਅਫ਼ਸੋਸ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਦਰਬਾਰੀ ਜਾਂ ਅਹਿਲਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ । ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: "ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ! ਤੁਸੀਂ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਡੇਰੇ ਉਦੋਂ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਨੌਵੇਂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਲੈਣ ਆਏ ਹੋ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ?"

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ: "ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੰਞਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ-ਸਾਡੀ ਨਿਭ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸਾਥੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਣੀ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਵਾਪਿਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।" ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਆਖਿਆ: "ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ । ਤੁਸੀਂ ਆਪੇ ਹੀ ਆਏ ਹੋ । ਪਰ, ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ! ਲਓ, ਕਾਗ਼ਜ਼ ਤੇ ਲਿਖ

ਦਿਓ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਲਾਕਾ ਅੱਜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼, ਕਲਮ ਤੇ ਦਵਾਤ ਕੱਢ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ, ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਬਾਲ ਵਿਚ ਆਏ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ 'ਤੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ।

ਅਜੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਚਲ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸੂਹੀਏ ਸਿੱਖ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਆ ਪੁੱਜੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝਬਾਲੀਆਂ ਦਾ ਬੇਦਾਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਦਸਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਥੋਂ ਚਲ ਪਏ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ, ਜੋ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ : ਅਜੇ ਤਾਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਰੱਸਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਭੱਜਣ ਦਾ ਕਲੰਕ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲੱਥਾ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਵਤਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ-ਵਾਲੀਆਂ ਕੀ ਆਖਣਗੀਆਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਆਹ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਆਏ ਹੋ ? ਲੋਕ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਣਗੇ। ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਫਿਰੋਗੇ ? ਉੱਠੋ ਸ਼ੇਰੋ ! ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੋ ! ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦ ਹਨ । ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਗੇ । ਚਲੋ ਚਲੀਏ । ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਪੱਲੂ ਫੇਰਿਆ । ਮਾਈ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਟੁੰਬ ਹੀ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ । ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਚਲ ਪਏ ਜਿਧਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਸਨ ।

ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਅਤੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਚਲਦੇ-ਚਲਦੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਜਾ ਰੁਕੇ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਢਾਬ ਲੰਘ ਕੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਇਕ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਜਾ ਠਹਿਰੇ ਸਨ । (ਇਹ ਉਹੀ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਢਾਬ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ) ।

ਕੁਝ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਖ਼ੁਦ ਆਪ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਫ਼ੌਜੀ ਟਿੱਬੀ ਵਲ ਸੂਹ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਵਲ ਐਸਾ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਥਾਂਏਂ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆ ਪੁੱਜੀ । ਚਾਲ੍ਹੀ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ । ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ

ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਪੌਣੇ ਘੰਟੇ (2 ਘੜੀਆਂ) ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਤੀਰ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮੁਕ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਧੂਹ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ । ਦੋਹੀਂ ਤਰਫ਼ੀਂ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਖੜਕਿਆ । ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲ੍ਹਾ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਲੜਾਈ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ । ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ । ਅਖ਼ੀਰ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੈਂਤੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ।

ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕਿਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਣਾ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਵੇਗੀ । ਉਂਞ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਦ ਮੁਕ ਜਾਣੀ ਸੀ । ਉਸ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਲਤਾਨ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ । ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਨਾਲ ਹੀ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ, ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ, "ਖ਼ਤਮ" ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੌਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਮੋੜ ਲਈਆਂ । ਸ਼ਾਮ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਉੱਥੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ ।

ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਈਸ਼ਰਸਰ ਢਾਬ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ) ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆਏ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ 37 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ (ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ) ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਵਾਸੀ ਪਿੰਡ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ) ਅਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਸਿਸਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ 37 ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਪ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਬੜੇ ਡੂੰਘ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨੇ ਬੜੇ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ "ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ", "ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰੀ", ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰੀ" ਆਖ ਕੇ "ਮਨਸਬ" ਦਿੱਤੇ ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਮਨਸਬ ਜਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗ ਲਓ । ਇਸ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ "ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੇ ਆਪ ਤਰੁਠੇ ਹੀ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵਾ ਫਾੜ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਓ ।" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ! ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ !! ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ !!!" ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਬੇਦਾਵੇ ਵਾਲਾ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਕੱਢ ਕੇ ਫਾੜ ਦਿੱਤਾ । **(ਕਈ**

ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬੋਲ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਖਵਾਏ ਹਨ । ਦਰਅਸਲ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਸੁਆਸ ਛੱਡੇ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ "ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ" ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।)

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਰਹਮ-ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਪਿਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸਾਹ ਛੱਡ ਗਿਆ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਚਾਲ੍ਹੀਵਾਂ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁੱਜਾ ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਮਾਘ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰ, 30 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਭੋਗ ਪਾਇਆ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਖਿਦਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਹਾਵਲ (ਘਿਓ, ਮੈਦਾ, ਖੰਡ) ਲੈ ਆਇਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਦੇਗ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ । ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲਕੜੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ 'ਤੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਸੋਹਿਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਖਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਈ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਕੜ੍ਹਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ਼ ਵਰਤਾਈ ਗਈ । ਸਸਕਾਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ '**ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ**' ਆਖ ਕੇ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 30 ਅਤੇ 31 ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਚਿਖਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਗੀਠੇ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪੁਆ ਦਿੱਤੀ । 31 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੇ ਵਾਸੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਰਾਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖਿਦਰਾਣੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1706 ਨੂੰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਤੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਲ ਚਲ ਪਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡ ਹਰੀਕੇ ਕਲਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਲੰਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਥੜ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦਿਨ (29 ਦਸੰਬਰ 1725) ਤੋਂ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਗ ਪਏ । ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵੱਡਾ ਮੇਲਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ।

ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ 28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ "ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੋਟ" ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਭੋਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਗ਼ਲਤੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝ ਕੇ ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਵੀ ਮੇਲਾ ਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਭੁਲੇਖਾ ਬੇਦਾਵਾ ਪੜਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਬਾਰੇ ਹੈ । ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ

ਇਕ-ਅੱਧ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਪੜਵਾਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ (ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ, ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਿਸਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਪੜਵਾਇਆ ਸੀ, ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ 'ਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹ ਛੱਡੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ।

ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਤੀਜਾ ਭੁਲੇਖਾ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਬੇਦਾਵਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਆਖਿਆ ਸੀ । (ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਮੱਖੀ ਤੇ ਮੱਖੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ) । ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਬੇਦਲੀਲੀ ਹੈ । ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ 40 ਸਿੱਖ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ? ਕੀ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਜਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਜਾਂ ਕੇਸ ਕਟੱਵਾ ਕੇ, ਮੋਨੇ (ਹਿੰਦੂ) ਬਣ ਕੇ, ਨਿਕਲੇ ਸਨ ? ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ "ਬੇਦਾਵਾ" ਹੀ ਆਪਣੀ ਜੇਬ੍ਹ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ! ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਬੇਦਲੀਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਰੂਪੇਆਣਾ ਦੀ ਜੂਹ (ਮਲ੍ਹਣ ਸੋਢੀਆਂ) ਵਿਚ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਉਹ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਏਨਾ ਚਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਰਹਿ ਸਕਣਾ ਮੁਮਕਿਨ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਂ ਸੁਣੇ-ਸੁਣਾਏ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹੋਣ । ਪਰ, ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਾਂ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ :

1. ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ (ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ) ਪਿੰਡ ਮਰ੍ਹਲ-ਮਾੜੀ
2. ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ)
3. ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ)
4. ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਪਿੰਡ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ)
5. ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ (ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ)
6. ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਝਬਾਲ ਵਾਸੀ)
7. ਬਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ (ਭਰਾ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ)
8. ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਝਬਾਲ ਵਾਸੀ) ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ,
9. ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਝਬਾਲ ਵਾਸੀ) ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ,
10. ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ)
11. ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ (ਪਤੀ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ)

12. ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ (ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਠਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ)

13. ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨੌਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ)

14. ਭਾਈ ਘਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨੌਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ)

ਇਹ 14 ਨਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਕ ਅੱਧ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਜੋ 40 ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਸ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾਂ ਯਕੀਨਨ ਗ਼ਲਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੇ ਨਾਂ ਗ਼ਲਤ ਹਨ, ਇਸ ਬਾਰੇ, ਅਜੇ, ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਧਰੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਕੀ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨਿਖੇੜਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਇਹੀ ਅਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ 14 ਅਤੇ 26 ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਸਰਜ਼ਮੀਂ ਤੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ 29 ਤੇ 30 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਹ ਛੱਡੇ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਤੇ ਮਾਤਾ ਲਡਿਕੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਗੜ੍ਹ, ਰਿਆਸਤ ਮੁਲਤਾਨ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਆਪ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਯਾਰ੍ਹਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਸਨ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸਨ) ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਅਕਸਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਰ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਘੇਰੇ (ਮਈ ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 1705) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਲੜਾਈ 12 ਤੇ 13 ਮਾਰਚ 1705 ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ ।

29 ਮਾਰਚ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਖ਼ਰੀ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਨਗਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਾਰੇ ਕਬੀਲਦਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਤਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਲੰਬੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਬੀਲਦਾਰ ਲੋਕ ਇਥੇ ਨਾ ਰਹਿਣ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਖਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰਦਾਰ ਸਿੱਖ ਉੱਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ । ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਥੋਂ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਵੋ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕਬੀਲਦਾਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ । ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਵੀ ਚਲਾ ਜਾਹ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭਾਈ ਘੁੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਮਰਲ੍ਹ-ਮਾੜੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ)

ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਉਹ ਪਹਿਲੋਂ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਰਿਆਸਤ ਮੁਲਤਾਨੀ) ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਲ਼ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਏ ਨੂੰ ਅਜੇ ਸਤ-ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਲ਼ਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੇ ਭੋਗ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਝੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੂਪੇਆਣਾ ਕੋਲ ਆ ਮਿਲੇ । ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਬੇਦਾਵਾ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ । ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਵਲੋਂ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਇਹ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲ ਪਿਆ ਪਰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਗਏ ।

ਲੜਾਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਏ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਕੇ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਹਿਕਦੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ "ਬੋਲ ਤੇਰੀ ਕੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਹੈ?" ਇਸ 'ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ "ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਤਰੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਿਆ 'ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿਓ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੋ।" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਞ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਬੇਦਾਵਾ' ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **ਭੱਟ ਵਾਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ** ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਕੀ ਚਉਂਕੀ ਮੇਂ, ਗ੍ਰਾਮ ਖਿਦਰਾਨਾ ਢਾਬ ਈਸਰ ਸਰ ਕੇ ਕਨਾਰੇ ਪਰਗਨਾ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਮਾਘ ਬਦੀ ਦਸਮੀ ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ ਕੋ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ।" (ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ, ਪਰਗਨਾ ਸਫ਼ੀਦੋਂ)

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ"** ਦੇ ਸਫ਼ਾ 66 'ਤੇ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜਨ ਦੀ ਅਰਜ਼ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਸਾਹ ਛੱਡੇ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਲੇਖਕ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਬੈਠਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਇਕ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਘਰ ਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 13 ਪੁੱਤਰ ਸਨ : ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਲੱਛਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ 13 ਵਿਚੋਂ 2 ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਪਹਿਲੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ 13 ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅਜੇ ਵੀ (2004 ਸੰਨ ਵਿਚ) ਪਿੰਡ ਕਲੀਚਪੁਰ ਦੁਨੇਰਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ), ਪਿੰਡ ਸੂਹਰੋਂ, ਨਨਹੇੜਾ, ਕੌਲੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ), ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ 39 ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਅਤੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਸਨ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਪ ਦੇ ਸਕੇ ਚਾਚਾ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੜੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਸੰਨ 1705 ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮਰੂਲ-ਮਾੜੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਜਦੋਂ ਮਾਝੇ ਦੇ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਮੇਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਰੂਪੇਆਣਾ ਕੋਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਜਥੇ ਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਇਸ ਜਥੇ ਦੀ ਝੜਪ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ (ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ) ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ । ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਹੀ ਅਤੇ ਕਈ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ । ਆਪ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜ਼ੁੰਬਿਸ਼ ਰਹੀ । ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੱਟ ਲੱਗੇ ਸਨ । ਅਖ਼ੀਰ ਆਪ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ । ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਕਈ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਆਪ ਦੇ ਸਾਹ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਆਪ ਅਜੇ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਝੱਲੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਜੇ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝਬਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵੇ ਨੂੰ ਫਾੜਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਲਈ । ਸਭ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਾਇਗੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਪਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ । 30 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਅਤੇ 39 ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਛੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ : ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ, ਦੈਆ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਵੱਡੇ ਟੱਬਰ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੱਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਸੂਹਰੋਂ, ਨਨਹੇੜਾ, ਕੌਲੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲ), ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਪਿੰਡ ਪੱਲਾ (ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ

29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਤੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪ ਦੇ ਸਕੇ ਚਾਚਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪੰਥ ਦੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਮਰਲ੍ਹ-ਮਾੜੀ

ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ 28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਮਾਝੇ ਦੇ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਇਹ ਜਥਾ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮਖੂ, ਜ਼ੀਰਾ ਅਤੇ ਮੋਗਾ ਨੇੜਿਓਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ 29 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਰੂਪੇਆਣਾ ਦੀ ਰੋਹੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਿਆ ।

ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਇਕ ਆਗੂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਝਬਾਲ ਵਾਸੀ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਬੇਦਾਵੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਵਲੋਂ ਝਿੜਕਾਂ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਗ਼ਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲ ਪਏ ।

ਅਜੇ ਉਹ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਆ ਪੁੱਜੀਆਂ । ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ 40 ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ । ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾਏ । ਸ਼ਾਮ ਪੈਣ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਚਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ, ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, 30 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਹਿਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ-ਸ਼ੁਦਾ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ । ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਵੀ ਪਿੰਡ ਸੂਹਰੋਂ, ਨਨਹੇੜਾ ਕੌਲੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝਲੀਆਂ ਵਾਲਾ

29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁਕਤਸਰ (ਉਦੋਂ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਤੇ ਈਸ਼ਰਸਰ

ਢਾਬ) 'ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ 38ਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਸਾਰਸੁਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। 1705 ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿੰਡ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ (ਨੇੜੇ ਪੱਟੀ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਿਹੜਾ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਇਕ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਜਥਾ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਟੁਰਿਆ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਹ ਜੱਥਾ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰੁਪੇਆਣਾ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ (ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਨ ਸੋਢੀਆਂ ਹੈ) ਮਿਲ ਪਿਆ । ਇੱਥੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਤਕਰਾਰ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ "ਬੇਦਾਵਾ" ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਬੇਸਮਝੀ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਥੋਂ ਚੱਲ ਪਏ ਅਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹ "ਬੇਦਾਵੇ" ਵਾਲਾ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ । ਇਸ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲ ਪਏ ।

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚਕਾਰ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤੇ । ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਤੱਕ 37 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆਇਆ ਅਤੇ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਏਨੇ ਭਾਰੀ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬਚਣਾ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਸੀ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੋਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ।

ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ 30 ਦਸੰਬਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ।

ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਸਾਰਸੁਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ (ਨੇੜੇ ਪੱਟੀ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ 28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਆਏ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਝਬਾਲੀਏ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ।

ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਵੀਰ ਸਨ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੜੀ ਸਿਰਕਰਦਾ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ, ਭਾਈ ਪੇਰੋ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਆਪ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਢਿੱਲੋਂ ਗੋਤ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਰੱਜੇ-ਪੁੱਜੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਾਦਿਕ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਪੱਟੀ ਦਾ ਇਕ ਚੌਧਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਵੇਂ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਸੰਦ ਥਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਲੰਗਾਹ ਢਿੱਲੋਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ਬਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇੰਞ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

"ਪੱਟੀ ਅੰਦਰਿ ਚਉਧਰੀ ਢਿਲੋਂ ਲਾਲ ਲੰਗਾਹੁ ਸੁਹੰਦਾ।"

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਵੀਰ ਭਾਈ ਪੇਰੋ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਪੇਰੋ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਪੜਪੋਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਪਿੰਡ ਝਬਾਲ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਸੀ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਪਹੁੰਚ ਸੀ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਦਾ ਪਿਤਾ (ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ) ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਭੋਗ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮਾਤਮ-ਪੁਰਸੀ ਕਰਨ ਪੁੱਜੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਵਿਚ ਝਬਾਲ ਦਾ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਵੀ ਸੀ । ਭੋਗ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ । ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਿੱਖ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ । ਅਖ਼ੀਰ ਪੱਟੀ ਤੋਂ 40 ਸਿੰਘ ਅਤੇ 41ਵੀਂ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਜੱਥਾ ਮਖੂ ਅਤੇ ਜੀਰਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੋਗਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਰਾਮੇਆਣਾ ਤੋਂ ਰੂਪੇਆਣਾ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਰੂਪੇਆਣਾ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ । ਪਿੰਡ ਦੀ ਰੋਹੀ ਵਿਚ (ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਣ ਸੋਢੀਆਂ ਹੈ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੋਹੀ ਵਿਚ ਚਾਦਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਅਤੇ ਸੁਖ-ਸਾਂਦ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਦਰਬਾਰੀ ਜਾਂ ਅਹਿਲਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: "ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ! ਤੁਸੀਂ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਡੇਰੇ ਉਦੋਂ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਨੌਵੇਂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਲੈਣ ਆਏ ਹੋ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ?"

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ: "ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੰਞਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ-ਸਾਡੀ ਨਿਭ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸਾਥੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਣੀ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਵਾਪਿਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।" ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ

ਆਖਿਆ: "ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ। ਤੁਸੀਂ ਆਪੇ ਹੀ ਆਏ ਹੋ। ਪਰ, ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ! ਲਓ, ਕਾਗ਼ਜ਼ ਤੇ ਲਿਖ ਦਿਓ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਲਾਕਾ ਅੱਜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼, ਕਲਮ ਤੇ ਦਵਾਤ ਕੱਢ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ, ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਬਾਲ ਵਿਚ ਆਏ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ 'ਤੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਪਰ ਮੂੰਹ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ।

ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਜਣੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜੇ ਸਨ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਆ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਆਪ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦਾ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ। ਪਲਕ ਝਪਕਦੇ ਹੀ ਸਭ ਚੱਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਬੇਦਾਵੇ" ਵਾਲਾ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਫੜ ਕੇ ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਤੇ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਜੇ ਤਾਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਮਸੰਦ ਵੱਲੋਂ ਰੱਸਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਕਲੰਕ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਂ ਕਲੰਕ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਵਤਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਓਗੇ? ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਕੀ ਆਖਣਗੀਆਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ਸਓ! ਲੋਕ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਣਗੇ। ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੋਗੇ? ਉਠੋ ਸ਼ੇਰੋ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੋ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹੋਏ। ਚਲੋ ਚੱਲੀਏ! ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਖੜੀ ਹੋ ਕੇ ਪੱਲੂ ਫੇਰਿਆ। ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਕਈ ਸਿੰਘ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਅਖ਼ੀਰ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜਣੇ ਵੀ ਉੱਠ ਖੜੋਤੇ। ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੈੜ ਲੱਭਦੇ-ਲੱਭਦੇ ਉਹ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲੈਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਆਈ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਸਿਰਫ਼ 40 ਮਰਦ ਤੇ ਇਕ ਔਰਤ ਸਨ।

ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਤੀਰ ਤੇ ਅਸਲਾ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੂਤ ਲਈਆਂ। ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ 40 ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 40 ਦੇ 40 ਸਿੰਘ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਵਿਛ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਅਜੇ ਜ਼ਰਾ-ਜ਼ਰਾ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ 37 ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 37 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਵੀ ਸੀ।

ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ) ਦੀ ਅਰਜ਼ ਮੰਨ ਕੇ "ਬੇਦਾਵਾ" ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ 30 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ

ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ 39 ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਮੁਕਤਸਰ) ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ । ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਭਾਈ ਪੇਰੋ ਸ਼ਾਹ (ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ । ਭਾਈ ਲੰਗਾਹ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਵਿਚ ਪੱਟੀ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਪੁੱਛ ਸੀ । ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਬੜੀ ਮੋਹਤਬਰ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚਮਕੌਰ, ਮਾਛੀਵਾੜਾ, ਅਜਨੇਰ, ਆਲਮਗੀਰ, ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਪੁੱਜੇ । ਇਥੋਂ ਆਪ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ । ਆਪ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਰਾਮੇਆਣਾ ਤੋਂ ਰੂਪੇਆਣਾ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕਤਾਲੀਵੀਂ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੂਪੇਆਣਾ ਦੀ ਰੋਹੀ (ਜਿੱਥੇ ਅਜ ਕਲ੍ਹ, ਪਿੰਡ ਮੱਲ੍ਹਣ ਸੋਢੀਆਂ ਹੈ) ਵਿਚ ਮਿਲ ਪਏ । ਮਿਜਾਜ਼-ਪੁਰਸੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਏਥੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਆਗੂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਰੱਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ 'ਬੇਦਾਵਾ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਬੇਦਾਵੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਭਰਾ ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਦੋ ਹੋਰ ਝਬਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵੇ ਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਝਬਾਲੀਆਂ ਦੇ ਦਸਤਖ਼ਤਾਂ ਵਾਲਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ

ਸਿੰਘ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲ ਪਏ । ਅਜੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਆਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤੀਰਾਂ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਜੰਗ ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ (ਦੋ ਘੜੀਆਂ) ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ, ਜਦੋਂ ਅਸਲਾ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਧੂਹ ਲਈਆਂ । ਹੁਣ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ ।

ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਹਰ ਵਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਤੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ । ਅਖ਼ੀਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 30 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੇ ਨੇੜੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਗਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ (ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ) ਬਣਿਆ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ । ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜਾਂਨਸ਼ੀਨ ਅਜੇ ਵੀ ਝਬਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ

ਝਬਾਲ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜੋ 28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਤਫ਼ਸੀਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਹਾਂ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜਾਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ-ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਕਰੀਬੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵੇ ਤੇ ਭਾਈ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸੀ ।

29 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਮੁਕਤਸਰ) 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਇਕਤਾਲੀਵੀਂ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਡੱਟ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ । ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਰਫ਼ ਹਾਸਿਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਦਸਵੇਂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਈ ਸੀ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। 28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਮਾਝੇ ਦੇ ਕਸਬੇ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਬੀਬੀ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਕੀ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਰੁਪੇਆਣਾ ਦੀ ਰੋਹੀ (ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਮਲ੍ਹਣ ਸੋਢੀਆਂ ਪਿੰਡ) ਵਿਚ 29 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ ਵਲੋਂ ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਬੰਧ ਤੋੜ ਕੇ ਲਾਤਅੱਲਕੀ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ "ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵੇ" ਉੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਝਬਾਲ ਵਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਜਾਂ ਸਾਥੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਝਬਾਲੀਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਏਕੇ ਵਜੋਂ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ।

ਇਸੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਿਆਸ ਕਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਬੁਝਾਈ। ਇੰਞ ਜੂਝਦਾ-ਜੂਝਦਾ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ 30 ਦਸੰਬਰ 1705 ਨੂੰ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ

ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ 'ਸਿਰਦਾਰ ਜੀ' ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਪੱਟੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਵਾਸੀ ਝਬਾਲ) ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ (ਮਾਈ) ਭਾਗ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਕਈ ਸਾਲ ਤੱਕ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਭੋਗ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ 40

ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ (ਸਿੰਘਣੀ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਔਲਾਦ ਵਾਸਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕਣ ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ ਜਥੇ ਦੇ ਇਕ ਆਗੂ, ਆਪ ਦੇ ਸਾਲੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ **ਬੇਦਾਵਾ** ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਝਬਾਲੀਏ ਹੀ ਸਨ । ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੇ ।

ਕੁਝ ਪਲ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਇਸ ਬੇਦਾਵੇ ਨੂੰ ਲਿਖਣ 'ਤੇ ਝਿੜਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ । ਇਸ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲ ਪਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਆਈ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਜਾਪਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਨ । ਯਕੀਨਨ ਉਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋਣਗੇ । ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਇਦ ੫੦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ । ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ

ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਸਨ । ਦਸੰਬਰ 1705 ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ । ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਚੰਗੇ ਰੱਜੇ-ਪੁੱਜੇ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਸਨ । ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ 'ਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋਏ । ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਹਸਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ, ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ (ਮੁਕਤਿਆਂ) ਦਾ ਜੱਥਾ ਆਪ ਦੇ ਘਰੋਂ ਹੀ 28 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਟੁਰਿਆ ਸੀ । ਆਪ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤਣਾ ਸੀ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਇਕ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਤਕਰਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵਾ ਵੀ ਲਿਖ ਬੈਠਾ । ਪਰ ਕੁਝ ਹੀ ਪਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲ ਪਿਆ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦੀ ਟੱਕਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੀ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਣੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ ।

ਇਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਤੀਜੇ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਵਾਰਿਸ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਠਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਨ । (ਉਂਵਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਰਸੀਨਾਮੇ ਵਿਚ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ) ।

ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਰ ਵਾਰਿਸ ਦਾ ਸਾਦਿਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਰ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਣੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਸੀ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਵੱਸ ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ 1705 ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸਾਲ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਲੰਬੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਮਗਰੋਂ ਚਮਕੌਰ, ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਪੁੱਜ ਗਏ ਸਨ । ਉੱਥੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਸਨ ।

ਇੱਧਰ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਰਕਰਦਾ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਭੋਗ 'ਤੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਝਬਾਲ ਅਤੇ

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਮੋਹਿਤਬਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਬਾਬਾ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੱਟੀ ਦੇ ਇਕ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋ ਗਏ । ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਇਹ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ 28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਪਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ ਵਿਚ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲੀ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੋਗਾ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪੇਆਣਾ (ਰੁਪਾਣਾ) ਅਤੇ ਰਾਮੇਆਣਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਧਰ ਵੱਲ ਹੀ ਹੋ ਟੁਰੇ ।

29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਸਭ ਦੀ ਸੁਖ-ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ । ਇਸੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਤਕਰਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਚਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵਾ ਵੀ ਲੈ ਗਏ । ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਏਨੀ ਛੇਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾ ਪੈ ਸਕੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਖੋਂ-ਉਹਲੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਕ-ਦਮ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਰਕ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਮਿਹਣੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜ੍ਹੀਆਂ । ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ । ਇਕ-ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ । ਲੜਾਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਚਲਦੀ ਰਹੀ । ਅਖ਼ੀਰ ਇਕ-

ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 37 ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ 40 ਸਿੰਘਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ 30 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤੇ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ । ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ-ਗ਼ਮੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੁਲਾਇਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਦੋਵੇਂ ਜਵਾਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਤਫ਼ਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਈ ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 1705 ਦੌਰਾਨ, ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਇਹ ਉਥੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ ।

28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸਣੇ ਇਸ ਜਥੇ ਵਚਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਦਸਵੇਂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ । ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ । ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ । ਅਖ਼ੀਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਵੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਜਾਦੋ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ

ਇਕ ਸੋਮੇ ਮੁਤਾਬਿਕ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜਾਦੋ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ । ਇਕ ਸੋਮੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

Books by
DR HARJINDER SINGH DILGEER

Books with mark # are out of print

English:

- Akal Takht Sahib (1980, 1995). New edition in progress.
- Who Are The Sikhs ? Mini (1991) #
- The Sikhs' Struggle for Sovereignity (1992)
- India Kills the Sikhs (1992, 1994, 2003) #
- The Sikh Reference Book (1997)
- Who Are The Sikhs ? Enlarged edition (2000)
- The Sikh Culture (2002)
- Anandpur Sahib (2003)
- Encyclopedia of Jalandhar (2004)
- Guru Granth Sahib (2004)
- Dictionary of Sikh Philosophy, Culture and Polity (2005)
- Sikhism : Made Easy (2005)
- Encyclopedia of Kapurthala, Hoshiarpur & Nawanshahr (Forthcoming)
- Ancient Punjab (Forthcoming)
- Prominent Sikhs of the Time of Guru Sahib (Forthcoming)
- Japji Sahib (Forthcoming)

Punjabi:

- History of Shiromani Akali Dal (1978, 2000)
- Kesari Kitaab (1984) #
- Akal Takht Sahib (1986, 2000, 2005)
- Khalistan Di Twarikh (1988) #
- Sikh Hijackers (1989) #
- Kharku Lekh (1990) #
- Sikh Jujharvaad Te Hor Lekh (1991) #
- Jujharu Kalaam (1992) #
- Sikh Culture (1991, 1994, 1996) # [*Published as*: Sikh Philosophy Ki Hai Te Hor Lekh]
- Akali Lahir Da Kalam (1998)
- Sikh Masley (1998)
- Sikh Qaun Han? (1999) (New edition in progress)
- 1955 Da Punjabi Suba Morcha (1999)
- Jaito Morchey De Akhin Ditthe Hal (ed. 1999)
- Anandpur Sahib (1998, Enlarged edition 2003)
- Shiromani Committee Kiven Bani (2000)
- Guru De Sher (2001)
- Sikh Philosophy Ki Hai Te Hor Lekh (2001)
- Keeratpur Sahib (2002)
- Panthik Masley (Forthcoming)
- Nanakshahi Calender To Hor Lekh (Forthcoming)
- Sikh Jathebandian (Forthcoming)
- Dunia Nikki Jehi, a travelogue (Forthcoming)

Hindi:

- Emergency Ke Atiyachar (1977) #
- Anandpur Sahib (2000)
- Sikh Sabhayachar (2003)
- Sikh Kaun Hain ? (Forthcoming)

Danish:

- Hvem Er Sikherne? (1994) #

Dutch:

- Wie Zinj De Sikh ? (1994) #

French:

- Qui Sont Les Sikhs ? (2001)

Spanish

- ¿Quiénes Son Los Sikhs ? (2005)

CD ROM (English)

- Sikh Encyclopedia (2003)

ENCYCLOPEDIA of JALANDHAR

A marvellous book with almost everything about Jalandhar

About two millenniums ago **Jalandhar/ Jullundur** was an independent country. A large part of the present day Pakistan (up to Multan), most of the present Himanchal and area up to Satluj River was a part of this country. It finds mention in various mythical, religious and historical sources.

This book presents valuable **history of the 2500 years** of ancient Jalandhar. Besides, it gives the hitherto unknown facts about various ancient towns and villages of Jalandhar district.

It also has more than **70 coloured photographs of centuries old buildings and monuments**, ***which may not survive for another decade unless they are properly and carefully protected***.

This book is also a treasure of more than **30 precious maps of the Punjab from the years 1000 to 2004**. One can find details of each and every village of Jalandhar district in these maps.

Besides, it is also **a ready-reference of each and every village of the district**, with each village's area in hectares, its population (1991 and 2001 census) as well as each village's location, nearest post office, nearest railway station, nearest main road, development block etc of each village.

Available from:

DTF Books, Soho Road, Handsworth, Birmingham, England

Singh Brothers, Amritsar, India

Or write to:

thesikhuniversitypress@yahoo.com

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ

ਗ਼ਰ ਹਿੰਦ ਮੇਂ ਤੀਰਥ ਹੈ ਯਾਤਰਾ ਕੇ ਲੀਏ।
ਕਟਾਏ ਬਾਪ ਨੇ ਬੇਟੇ ਜਹਾਂ, ਖ਼ੁਦਾ ਕੇ ਲੀਏ।
ਚਮਕ ਹੈ ਮਿਹਰ ਕੀ ਐ ਚਮਕੌਰ ਤੇਰੇ ਜ਼ੱਰੇਂ ਮੇਂ,
ਸਤਾਰੇ ਯਹੀਂ ਸੇ ਗਏ ਹੈਂ ਆਸਮਾਂ ਕੇ ਲੀਏ।

(ਅੱਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖ਼ਾਂ ਜੋਗੀ)

ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਦੀਵਾਰ

ਹਮ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਔਰੋਂ ਕੀ ਜਾਨੇਂ ਬਚਾ ਚਲੇ।
ਸਿੱਖੀ ਕੀ ਨੀਂਵ ਹਮ ਹੈਂ ਸਰੋਂ ਪੇ ਉਠਾ ਚਲੇ।
ਗੁਰਿਆਈ ਕਾ ਹੈਂ ਕਿੱਸਾ ਜਹਾਂ ਮੇਂ ਬਨਾ ਚਲੇ।
ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾ ਹੈਂ ਪੌਦਾ ਲਗਾ ਚਲੇ।
ਗੱਦੀ ਐ ਤਖ਼ਤ ਬਸ ਅਬ ਕੌਮ ਪਾਏਗੀ।
ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਂ ਜ਼ਾਲਮੋਂ ਕਾ ਨਿਸ਼ਾਂ ਤਕ ਮਿਟਾਏਗੀ।

(ਅੱਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖ਼ਾਂ ਜੋਗੀ)

ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

ISBN 2-930247-14-2